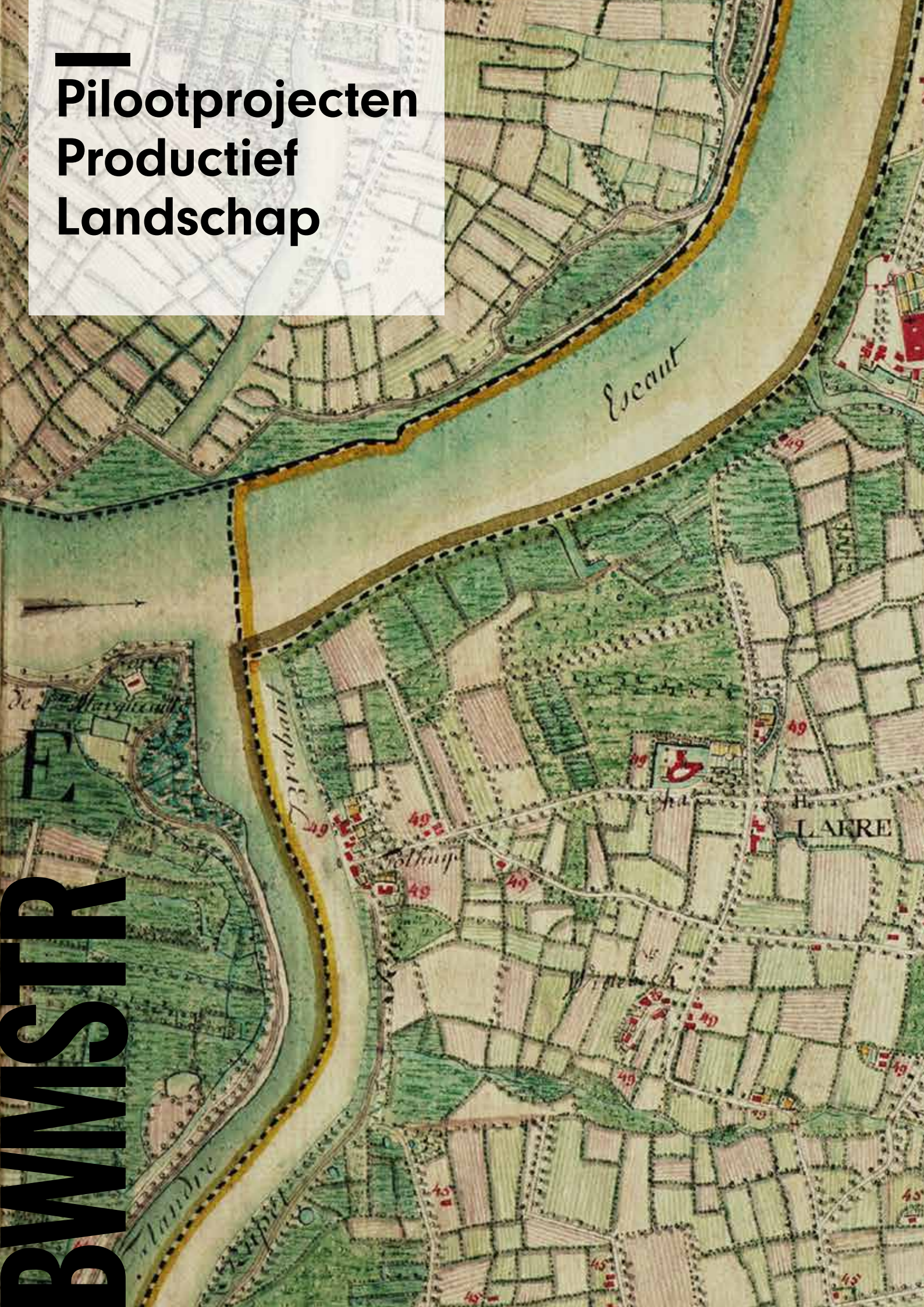

Pilootprojecten Productief Landschap

BWMSTR

Inhoudstafel

03	MOET EEN BOER WAKKER LIGGEN VAN RUIMTELIJK INNOVATIEVE CONCEPTEN? – ERIK VAN BOCKSTAELE, ILVO
04	EEN GEZONDE 21E EEUWSE BOERENLOGICA – PETER SWINNEN, VLAAMS BOUWMEESTER
06	EEN OPROEP NAAR RUIMTELIJK INNOVATIEVE LANDBOUWPROJECTEN
	WERKVELDEN
13	HERBESTEMMING
21	SCHAALSPRONG
29	KRINGLOPEN
37	WATER EN LANDBOUW
45	LANDBOUWPARK
54	PROJECTVERLOOP
55	HET INSTRUMENT PILOOTPROJECTEN

Moet een boer wakker liggen van ruimtelijk innovatieve concepten?

ERIK VAN BOCKSTAELE
Administrateur-generaal ILVO

Land- en tuinbouwers geven bewust of onbewust al eeuwenlang vorm aan het Vlaamse platteland. Dit zal in de toekomst niet anders zijn.

Deze toekomst kondigt zich aan met heel wat uitdagingen: een verdere globalisering van de economie, voedselproductie met hogere eisen, schaalvergroting, automatisering, het sluiten van kringlopen, waterberging, erfgoed, ... Om de mogelijkheden van de huidige en toekomstige generaties van land- en tuinbouwers maximaal te vrijwaren, is een duurzaam beheer van de ruimte in Vlaanderen een prioritair aandachtspunt.

Zowat de helft van de Vlaamse bodem herbergt een of ander landbouw-gerelateerd gebruik. Maar de verstedelijking gaat verder, de bevolking neemt toe, de regels verstrengen, de behoefte aan dialoog met de stedeling, de consument, de plattelandsbewoner en de andere sectoren stijgt. Innovatief en creatief blijven denken over concepten die de primaire landbouwproductie respecteren en deze inbedden in de bredere maatschappij, is nodig om onze regio welvarend te houden.

Het Vlaams Instituut voor Landbouw- en Visserijonderzoek (ILVO) besteedt als wetenschappelijke instelling ook aandacht aan deze fenomenen: zo wordt de relatie van landbouw met ruimtelijke ordening onderzocht, de kwaliteit van agrarische architectuur, de steeds toenemende herbestemming van agrarisch erfgoed voor niet-agrarische functies, de nood aan klimaatadaptatie en de ruimtelijke vertaling daarvan, en de groei van het tuinencomplex, ook in landelijk gebied.

Nu slaan we de handen in elkaar met de Vlaams Bouwmeester om te zoeken naar koppelingen tussen ruimtelijke ontwikkeling, landbouwpraktijk, beleid en maatschappij. De voorliggende brochure is daar het eerste resultaat van. Hier starten we een innovatief denkproces met u, over landbouw en landschap. Over hoe die twee op een geïntegreerde manier, met kwaliteitsbewaking en met aandacht voor maatschappelijke noden kunnen worden verknoopt. En hoe we vanuit dat oogpunt concrete bouwprojecten kunnen realiseren.

Onze wens is dat deze samenwerking mag leiden tot heel wat sterke ideeën en concrete projecten voor een ruimtelijk innovatieve landbouw, waarbij nieuwe en enthousiaste partnerschappen gesmeed worden.

Een gezonde 21e eeuwse boerenlogica

PETER SWINNEN
Vlaams Bouwmeester

Het Team Vlaams Bouwmeester is een partner voor sectoren die op basis van recente inzichten, onderzoek en gestelde ambities voor een enorme infrastructurele en ruimtelijke uitdaging staan. Deze beleidsvraagstukken en –antwoorden zullen immers een verregaande impact hebben op de ontwikkeling van de regionale omgeving. De ontwikkelingen en uitdagingen in de landbouwsector vormen een dergelijk urgent ruimtelijk vraagstuk.

Vandaar deze oproep tot Pilotprojecten Productief Landschap, het eerste resultaat van een doorgedreven samenwerking tussen het kabinet van de Minister-President, het departement Landbouw en Visserij, het Instituut voor Landbouw- en Visserijonderzoek, het departement Ruimte Vlaanderen en het Team Vlaams Bouwmeester. Via Pilotprojecten Productief Landschap kan een interessante wisselwerking ontstaan tussen de primaire sector en het (planologisch) beleid. Eerder dan uit te gaan van een traditioneel defensieve houding waarbij nog te zeer gerekend wordt in exclusieve hectaren, wordt een geïntegreerde aanpak beoogd. Door middel van vijf concreet te realiseren pilotprojecten kunnen vitale testcases ontwikkeld worden waarvoor vandaag – binnen de huidige regelgeving – te weinig marges voor handen zijn. Via ontwerpend onderzoek kunnen in onderling overleg met kennisuitwisseling urgente maatschappelijke inzichten getest worden. Ontwerp wordt op die manier bewust ingeschakeld als een belangrijk beleidsvoorbereidend instrument. Deze methodiek wil bottom-up noch top-down zijn, maar eerder uitgaan van een doorgedreven concrete samenwerking tussen actoren, middenveld en beleid.

Met deze pilotprojecten zetten we in op het creëren van een productief landschap waarbij productie, energiedelen, natuur, recreatie, biodiversiteit en vergroening de Vlaamse open ruimte ondersteunen en ontwikkelen, eerder dan ze te verdelen en eenzijdig op te eisen. Via deze projecten wensen we landbouwinnovatie mogelijk te maken door de ruimtelijke impact ervan te bestuderen, visualiseren en realiseren. De pilotprojecten zijn real-time labo's die testen hoe landbouw in Vlaanderen opnieuw kan en moet functioneren als motor van een vernieuwende maatschappelijke en ruimtelijke evolutie. Ruimtelijke co-productie tussen sectoren is daarbij geen optie maar een vereiste.

RUIMTE DELEN EN DIENSTEN UITWISSELEN

De vele maatschappelijke uitdagingen die op ons afkomen – de demografische groei, de klimaatverandering, de economische herstructureringen, de ecologische problemen, de schaarste aan energie en grondstoffen, de mobiliteitsproblemen – kristalliseren zich steeds als een ruimtelijk vraagstuk. Ze doen zich niet voor in de abstractie van onafhankelijke beleidsdomeinen, maar manifesteren zich gelijktijdig en heel concreet in de beperkte Vlaamse ruimte.

Landbouw in Vlaanderen is vandaag veelal intensief, gespecialiseerd, kennis-gedreven en grondgebonden. De impact op milieu, klimaat, biodiversiteit en op de ruimte tout-court is navenant groot. Om aan de stijgende ruimtevraag te kunnen voldoen zullen – bij een ongewijzigd ruimtelijk beleid – de impact en het defensieve conflict tussen de sectoren enkel groter worden. De huidige planningsinstrumenten in Vlaanderen trachten het gevecht om ruimte nog te zeer te bezweren door bestemmingen strikt van elkaar te scheiden. Op basis van een compromis krijgt elke sector de noodzakelijk geachte hectaren land toegewezen. In plaats van de open ruimte angstvallig te beschermen tegen de

oprukkende verstedelijking, kunnen we ook het perspectief omdraaien en de organisatie van de open ruimte activeren om verstedelijking te structureren. Landbouw, natuur en recreatie kunnen op die manier een gedeelde plek innemen in productieve parken. Door woongemeenschappen, industrie en intensieve landbouw aan elkaar te koppelen, kunnen bovendien energieoverschotten, restwarmte en water in cascade worden uitgewisseld. Ruimte delen is niet alleen goedkoper, duurzamer en energie-efficiënter, er valt ook een economische winst te rapen voor bewoners en ondernemingen. Bovendien kan door een wederzijdse afhankelijkheid een sociale verbondenheid in de gedeelde ruimte ontstaan. De verschillende sectoren zijn immers op elkaar aangewezen. De uitwisseling van diensten kan een omslag bewerkstelligen waarbij de sectoren niet langer concurrenten maar partners worden, die tevens voor elkaar produceren. Door ruimte te delen en functies effectief en efficiënt te verweven, ontstaat een economische, ecologische en sociale meerwaarde zonder extra land te verbruiken.

LANDBOUW ALS CRUCIALE RUIMTE BEHEERDER

De Pilotprojecten Productief Landschap richten zich specifiek op het domein van de open ruimte, landbouw- en voedselproductie. Een zeer groot gedeelte van de open ruimte in Vlaanderen bestaat nog steeds uit landbouw. Landbouw is bijgevolg een cruciale speler wanneer het gaat over milieu, klimaat, biodiversiteit, landschap én ruimtelijke ontwikkeling. Bovendien kent de landbouwsector zelf een immer stijgende en veranderende ruimtevraag.

Hoe kan deze primaire sector opnieuw in fase komen met de maatschappij die ze van oudsher mee vorm heeft gegeven? Hoe kan deze sector mee evolueren en diensten (regulerende, producerende, culturele en ondersteunende) leveren aan een steeds veranderende maatschappij met steeds grotere uitdagingen? Hoe kan er ingezet worden op concrete en realistische win-win's?

In het verkennend traject van de Pilotprojecten Productief Landschap gingen Architecture Workroom en Maat-ontwerpers in op vijf mogelijke structurerende thema's/uitdagingen voor de toekomst van de landbouw en de open ruimte in Vlaanderen. De thema's werden ontwikkeld via voorbereidende workshops met actieve participatie en sturing van het departement Landbouw en Visserij, het kabinet van de Minister-president, Ruimte Vlaanderen, ILVO en het Team Vlaams Bouwmeester. De thema's gaan concreet in op de uitdagingen rond de reconversie van landbouwvastgoed, de schaa sprong als hefboom voor ruimtelijke ontwikkeling, het sluiten van kringlopen en delen van diensten, water als een structurerend productiemiddel en tot slot het vraagstuk van het landbouwpark en de relatie met de stedelijke omgeving. Voor elk van de vijf thema's wensen we via de Pilotprojecten Productief Landschap actief op zoek te gaan naar de hedendaagse 'boerenlogica'; een logische doch ambitieuze en productiegerichte houding om de open ruimte in Vlaanderen een nieuw en co-productief perspectief te bieden.

Een oproep naar ruimtelijk innovatieve landbouwprojecten

Een sterke demografische groei, aanhoudende suburbanisering, een vastgelopen mobiliteit, schaarste aan grondstoffen en energie, problemen rond voedselvoorziening en -veiligheid: het zijn slechts enkele van de vele uitdagingen die een claim leggen op dezelfde beperkte ruimte die Vlaanderen ter beschikking heeft.

Ook in de open ruimte leidt die confrontatie vaak tot spanningen: tussen natuurdoelstellingen die door de overheid worden opgelegd en de principes van een ambitieuze, rendabele bedrijfsvoering; tussen de landbouwers die er reeds jaren wonen en werken, en de nieuwe bewoners van een duur betaalde hoeve; of tussen het voedselverwerkend bedrijf dat wil uitbreiden en de inwoners van de aanpalende wijk.

De landbouw is een belangrijke ruimtegebruiker, met een grote impact op de kwaliteit van onze leefomgeving. Als we de voedselproductie ook in de toekomst een centrale plaats willen blijven geven binnen onze ruimte en leefomgeving, dan zullen we op zoek moeten gaan naar manieren om de bestaande spanningen om te zetten in synergiën met de complexe omgeving. Op die manier kan de landbouwproductie zich in dit zeer dicht bebouwde deel van Europa profileren als

een belangrijke en ambitieuze speler binnen het gezamenlijk bewoonde en natuurlijke landschap. Door mee te bouwen aan een Productief Landschap waarbij productie, energiedelen, natuur, recreatie, biodiversiteit en vergroening de Vlaamse open ruimte ondersteunen en ontwikkelen, eerder dan ze te verdelen en eenzijdig op te eisen.

Het is de doelstelling van de Pilootprojecten Productief Landschap en van de "Oproep Ruimtelijk Innovatieve Landbouw" om een eerste stap in dat traject te zetten. Deze oproep is een open uitnodiging aan vooruitstrevende landbouwbedrijven en andere actoren met een sterke affiniteit voor landbouw en open ruimte, om ambitieuze projecten in te dienen die een voorbeeld kunnen stellen voor de landbouw in Vlaanderen. Projecten die een vernieuwende bedrijfsvoering combineren met een kwalitatieve wisselwerking met het landschap en de samenleving. Projecten die bouwstenen aanleveren voor een Productief Landschap, zoals beschreven door Viljoen (2005, aangepast): "Productieve landschappen zijn open ruimtes - groot of klein, stedelijk of landelijk - die zo beheerd worden dat ze ecologisch en economisch productief worden en maatschappelijke meerwaarde opleveren."

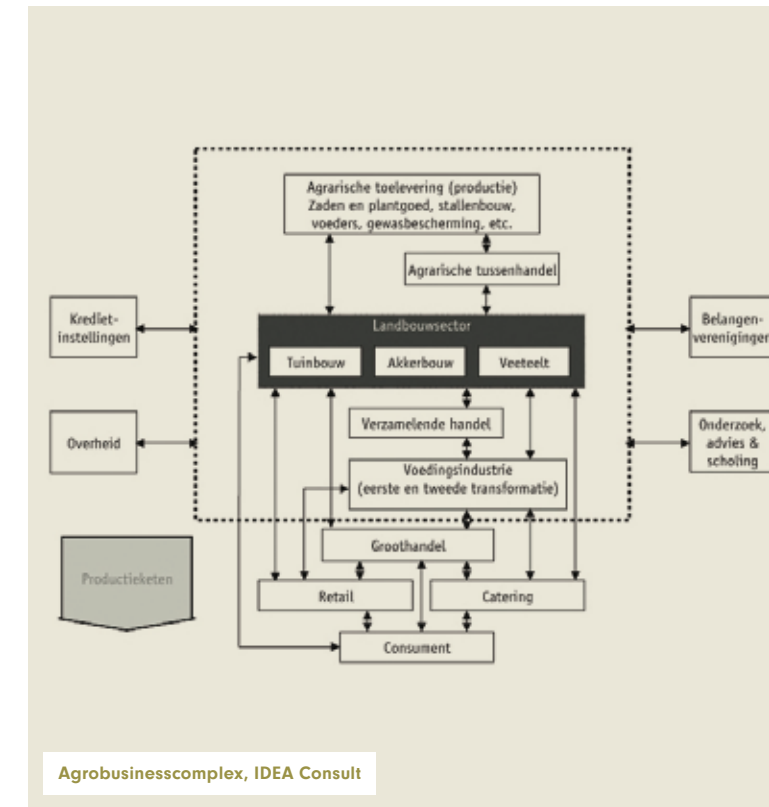

EEN HISTORISCH, PRODUCTIEF LANDSCHAP

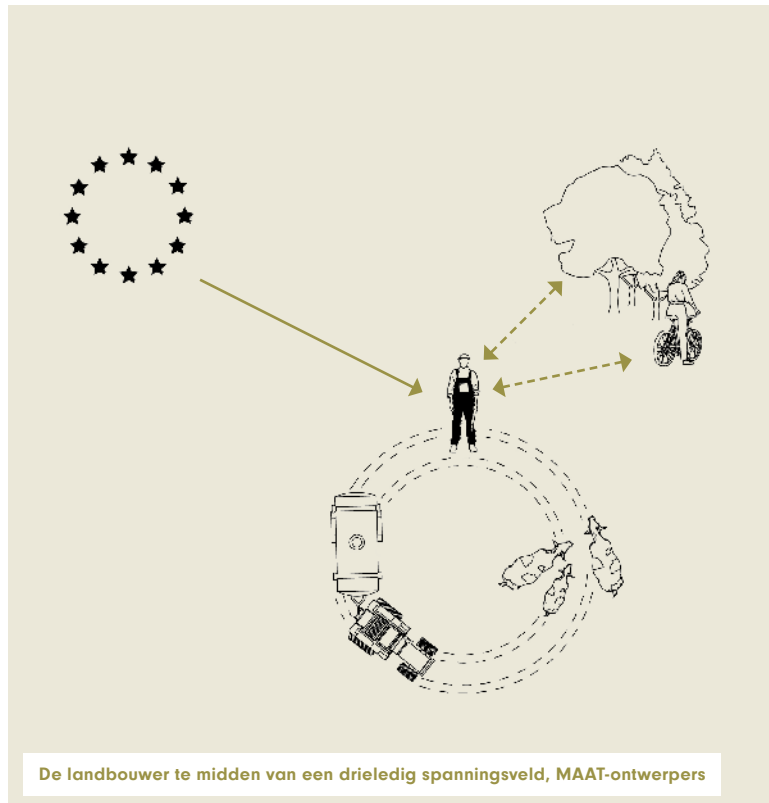
Het Vlaamse landschap maakt deel uit van de rivierendelta van de Rijn, de Maas en de Schelde. Overal ter wereld vormen zulke delta's de gebieden met de meest vruchtbare landbouwgrond. Tegelijk zijn ze een bijzonder interessante plek voor haven- en handelsactiviteiten. Op de vruchtbare gronden van de delta troepen dus veel mensen samen, in steden en metropolen. Ook in Vlaanderen groeiden sinds de Middeleeuwen gehuchten, dorpen en steden langs en tussen de rivieren. Steeds was er een belangrijke wisselwerking met het zeer productieve landschap: de bodemkwaliteit en waterlopen bepaalden waar specifieke gewassen intensief konden worden geteeld; en die teelten bepaalden vervolgens welke stedelijke economie er kon floreren. Het landschap en de stad zijn vanuit dat oogpunt nooit tegengesteld geweest. Ze bouwden gezamenlijk mee aan de welvaart van deze regio.

EEN MONDIALE VOEDINGSECONOMIE

De landbouw is uitgegroeid tot een economische sector met een productie- en distributienetwerk op wereldschaal. De directe, lokale band tussen producent en consument is vandaag meestal niet de regel, maar de uitzondering. Eerder dan in een lokale of regionale markt, werkt de landbouw in vele gevallen in een wereldwijd vertakt agro-businesscomplex: een geheel van bedrijven die inzetten op intensieve teelt, voedselverwerking, distributie, enzovoort. Landbouwbedrijven staan voortdurend in relatie tot deze continu wijzigende, mondiale landbouweconomie. Ze zijn één van de schakels in dat complex. Sommige Vlaamse landbouwbedrijven hebben zich opgewerkt tot koploper van deze globale voedingsindustrie, terwijl andere bedrijven via specialisatie terug werk maken van een directe band met de consument. Om een eigen plaats in dit complex te verzekeren, en om een leefbare bedrijfsactiviteit uit te bouwen, moet een landbouwer voortdurend investeren in specialisatie of intensivering. Deze mondiale voedingseconomie is de nieuwe context waarbinnen Vlaamse landbouwers een positie en rol moeten vinden.

LANDBOUWER EN LANDBOUW ANNO 2014

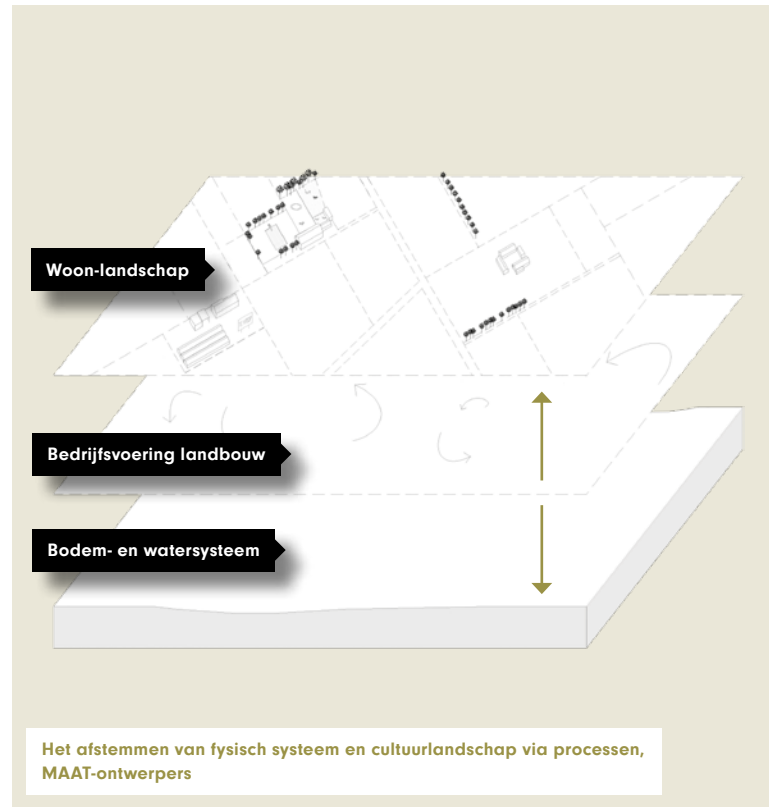
De landbouwer zit vandaag in een driedelig spanningsveld. Ten eerste moet hij voortdurend timmeren aan een gezonde bedrijfsvoering. Om competitief te blijven in een lokale of mondiale markt, moet de landbouwer specialiseren en blijven innoveren en investeren. Ten tweede wordt hij geconfronteerd met een reeks ambitieuze doelstellingen die door verschillende beleidsniveaus (zowel Europees als regionaal) op de landbouwbedrijven worden geprojecteerd. Die doelstellingen gaan zowel over de landbouwactiviteiten zelf, als over de relatie van die activiteiten met milieu en maatschappij. Landbouwers moeten ze respecteren, en in hun bedrijfsvisie en -voering integreren. Het derde element van het spanningsveld tenslotte wordt bepaald door de mondige medeburger, die vaak een andere visie heeft op het landschap. Daar waar omwonenden het landschap meestal zien als een kwalitatieve woonomgeving en recreatieruimte, dient de landbouwer te leven van de intensieve productie op dat zelfde werkveld.

EEN BEWOOND PRODUCTIELANDSCHAP

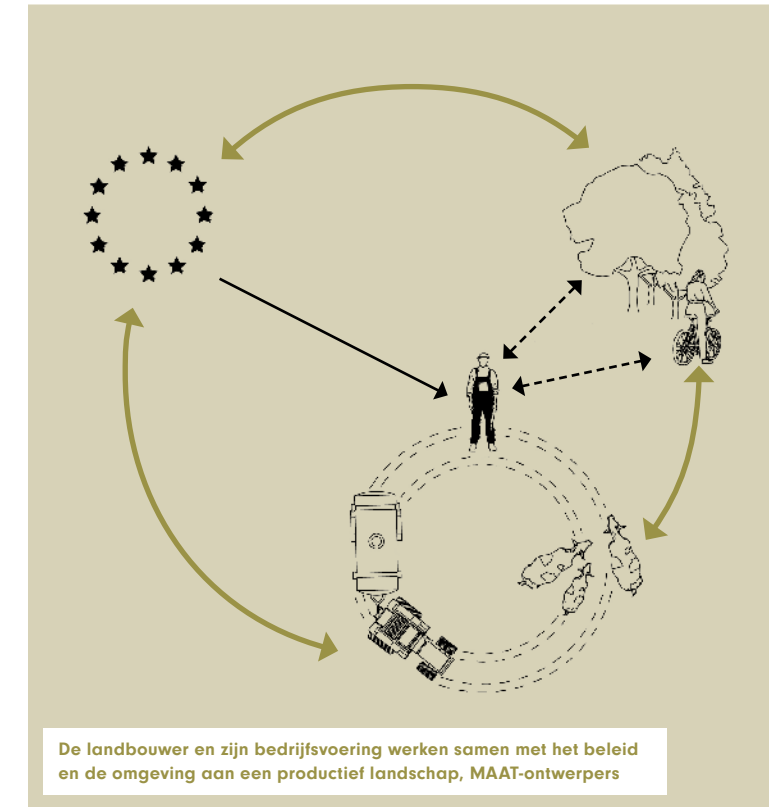
De stijgende vraag naar voedsel staat niet los van de toenemende verstedelijking van de wereld. Elke dag moeten 15.000 extra stedelingen worden gevoed. Diezelfde stedelingen hebben bovendien ook woningen nodig en zetten zo druk op de beschikbare ruimte en op de landbouwgronden. Hoe om te gaan met de voedselproductie en -verdeling in een stedelijke omgeving, is dan ook een cruciale en mondiale opgave. Ook in Vlaanderen is dit dé uitdaging. Het ideaal van het landelijke wonen heeft hier geleid tot een tapijt van linten en verkavelingen, tussen en rond de vele gehuchten, dorpen en steden. Vandaag bevindt het gros van de Vlaamse landbouwbedrijven zich in de onmiddellijke nabijheid van die verspreide bewoning. En doordat er steeds minder, maar steeds grotere, landbouwbedrijven zijn, zet dat proces zich ook steeds verder: leegstaande hoeses worden door koopkrachtige burgers tot woning getransformeerd. Als we de voorspelde bevolkingsgroei in Vlaanderen - van 6 naar 7 miljoen inwoners tegen 2050 - op eenzelfde manier blijven huisvesten, dan wordt de druk op het productielandschap onhoudbaar.

PARALLELE WERELDEN: LANDBOUW, LANDSCHAP & MAATSCHAPPIJ

De landbouwproductie en de verspreide bebouwing delen in Vlaanderen één en dezelfde ruimte. Toch ontwikkelen ze zich eerder als parallelle werelden en volgens verschillende visies. Landbouwbedrijven willen intensiveren, moderniseren of van schaal vergroten om hun verworven positie binnen de zeer competitieve landbouweconomie te behouden of te versterken. De bedrijfsvoeringsprocessen volgen daarbij steeds meer de logica van een mondiale landbouweconomie, en zijn daardoor steeds minder afgestemd op de capaciteiten van het landschap en op een draagvlak bij de burgers. Vandaag blijken, bijvoorbeeld, de effecten van bepaalde landbouwactiviteiten op de waterkwaliteit onwenselijk en onhoudbaar, of is het toenemend aantal directe burens van landbouwbedrijven steeds meer gekant tegen de ontwikkeling van die bedrijven. De logica van de hedendaagse landbouwbedrijfsvoering wordt vaak niet begrepen door de burger, en de landbouwactiviteit verliest zijn natuurlijke band met de landschappelijke structuur. Het draagvlak voor de verdere ontwikkeling van de landbouw komt daardoor in gevaar – zowel bij natuur als mens.

NIEUWE DOORBRAKEN OP VIJF WERKVELDEN

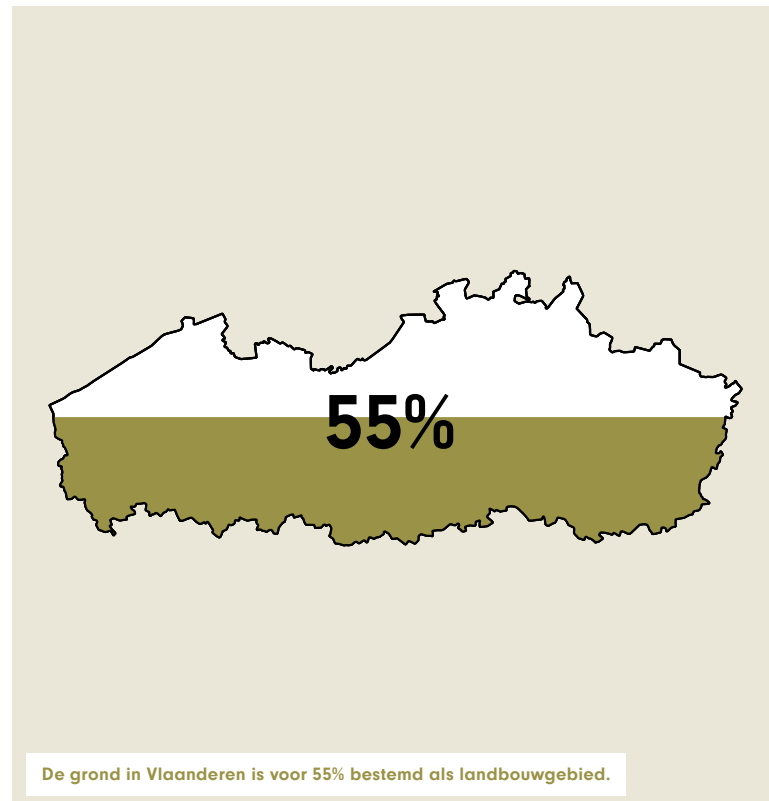

De Pilotprojecten Productief Landschap willen de ontluikende dynamiek stimuleren, door ambitieuze en innovatieve projecten te ondersteunen die de ontwikkeling van de landbouw weten te koppelen aan een kwaliteitsvol landschap, en aan een sterker draagvlak bij de burger. Daarvoor worden vijf initiatiefnemers gezocht - landbouwers, landbouwbedrijven of samenwerkingen tussen landbouw-actoren - die op een vooruitstrevende manier een koppeling willen maken tussen bedrijfsvoering, maatschappelijke en ruimtelijke context, en beleidsambities. Deze oproep probeert zo dicht mogelijk aan te sluiten bij de noden en uitdagingen van de landbouwsector. Uit de vele bestaande studies en op basis van gesprekken met experts, administraties en landbouworganisaties zijn vijf belangrijke werkvelden benoemd. Elk van deze velden focust op een belangrijke dynamiek of uitdaging, en schetst een reeks doorbraken en ambities. Deze vijf werkvelden zijn niet de enige mogelijke pistes voor pilotprojecten, het zijn eerder waardevolle inspiratiebronnen.

DE VIJF WERKVELDEN ZIJN:

- Herbestemming
- Schaalsprong
- Kringlopen
- Water en landbouw
- Landbouwparken

EEN HEFBOOM IN EEN GROEN STEDENGEWEST

Het actieve Vlaamse landbouwareaal bedraagt volgens recente studies ongeveer 685.000 hectare, ongeveer 50% van de totale oppervlakte van Vlaanderen. Het deel dat planmatig is ingekleurd als landbouwgebied is zelfs nog groter, nl. 55% van Vlaanderen. Op economisch vlak is de landbouw- en de voedingsindustrie in Vlaanderen verantwoordelijk voor meer dan 11% van de export (in 2012). De landbouwsector is dus een grote en dynamische ruimtegebruiker in een sterk verstedelijkt deel van Europa. De landbouw- en landbouwgerelateerde bedrijven zijn dan ook een cruciale partner in het realiseren van de noodzakelijke kwaliteitssprong in de Vlaamse open ruimte. Op vele plaatsen zijn landbouwers, burgers en overheid reeds op zoek naar nieuwe samenwerkingsvormen en gedeelde winsten. Ze ontdekken en testen mogelijkheden om stapsgewijs te bouwen aan een hedendaags Productief Landschap – een landschap dat synergiën opzoekt tussen de natuurlijke systemen, de eigen productiviteit en de kwaliteit voor wonen en recreatie.

WERKVELD 1

Herbestemming

Op de open ruimte liggen vele claims. Voormalige landbouwdomeinen worden ingepalmd door niet-agrarische economische functies of omgevormd tot woonlandschap. Tegelijkertijd staat een deel van het landbouwpatrimonium leeg: stallen zijn verouderd, hoeses onbruikbaar. Hoe kan dit landbouwpatrimonium worden ingezet om op een zinvolle manier een antwoord te bieden op de voortdurende vraag naar ruimte in het landschap? En hoe kan de productieve landbouwgrond daarbij maximaal gevrijwaard worden?

WAT ZIEN WE?

Meerdere op zichzelf staande processen in de open ruimte zorgen er voor dat het landbouwpatrimonium niet langer als dusdanig wordt gebruikt, en dat de landbouwgrond verdwijnt.

LEEGSTAAND PATRIMONIUM

Als gevolg van de schaalvergroting in de landbouwsector komen vele hoeses leeg te staan. De gemiddelde oppervlakte cultuurgrond per landbouwbedrijf stijgt, maar het aantal landbouwbedrijven neemt af. Voormalige hoeses en verouderde stallen blijven daardoor leegstaan.

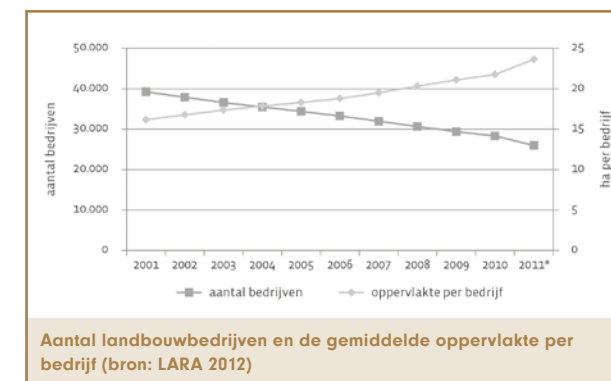
DE PENSIOENBOER

De gemiddelde leeftijd van de huidige generatie landbouwers is relatief hoog. Ook na de pensioengerechtigde leeftijd kiezen veel bedrijfsleiders ervoor om hun bedrijvigheid voort te zetten. Deze pensioenboeren houden hun grond- en productierechten vast omwille van de pensioenzekerheid die ze hen bieden. Wanneer de pensioenboer toch een deel van zijn grond verkoopt, bestaan er vaak reeds op voorhand afspraken tot verkoop tussen de pensioenboer en zijn buurboeren.

IMMOBILITEIT VAN GROND

De opstart voor jonge boeren wordt in sterke mate bemoeilijkt door de immobiliteit van de grond. Dat is niet alleen het gevolg van pensioenboeren die hun grond vasthouden.

Percelen landbouwgrond worden ook vaak opgekocht door grootschalige private investeerders. In andere gevallen blijven ze te koop staan omdat ze te duur zijn.

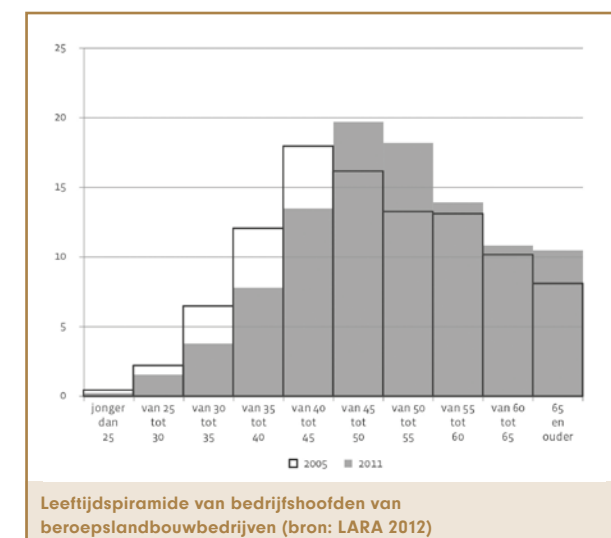

NIEUWE GEBRUIKERS IN DE OPEN RUIMTE

Landbouw is met ca. 50% van de totale grondoppervlakte de sector met het grootste ruimtegebruik in Vlaanderen. Dit betekent dat de landbouwgrond voortdurend en op vele plaatsen onder druk komt te staan. Vroeger was het platteland voornamelijk een monofunctionele landbouwzone, met één type gebruiker. Vandaag is het een meerlagige ruimtelijke structuur waarin mensen wonen, werken en recreëren. Het Vlaamse platteland is een populaire woonomgeving waarbij de (stedelijke) consument het agrarisch landschap transformeert tot een recreatief landschap, met een grote 'verpaarding' en 'vertuining' tot gevolg. Door het ontbreken van een geïntegreerd ruimtelijk beleid vestigen ook kleine en niet-agrarische ondernemingen zich in de open ruimte. Hierdoor neemt zowel het fysieke als het mentale onderscheid tussen rurale en stedelijke gebieden af.

EEN GROTE AFSTAND PRODUCENT - CONSUMENT

De afstand tussen boer en bord vergroot. De landbouwer is daardoor een onbekende geworden voor de consument. Een groot deel van de ingeweken gemeenschap heeft bovendien weinig of geen voeling meer met de landbouw. De boer kan dan ook meestal op weinig begrip rekenen in conflictsituaties.

WAT GEBEURT ER?

Landbouwactiviteiten worden verbreed, formules van cohousing en collectieve eigendom worden uitgetest. Vele nieuwe initiatieven spelen in op het veranderende profiel van de landbouwer en introduceren nieuwe gebruikers in het landschap.

Landbouweducatie op de Sint-Jozefshoeve te Balen

SINT-JOZEFSHOEVE BALEN

Accomoderen van nevenprogramma's, verbreding van de landbouw

Dit melkveebedrijf focust op educatie voor kinderen. Daarnaast is de Sint-Jozefshoeve een zorgboerderij waar probleemjongeren opgevangen worden. Op hun terrein vinden ook teambuilding en seminars plaats.

De landbouwer als dienstverlener bij Agro|aanneming

AGRO|AANNEMING

Diensten aan de samenleving, verbreding van de landbouw

Agro|aanneming is een coöperatief aannemingsbedrijf dat een werkwijze ontwikkelt waarbij land- en tuinbouwers en uitvoerders uit de ruime agrarische sector een brede waaier van aannemingswerken uitvoeren, van landschap- en natuurbeheer tot winterdiensten.

Multi-economie in de Molen van Rotselaer

MOLEN VAN ROTSELAER

Zorg voor het patrimonium én tegemoetkoming aan nieuwe programma's

De Molen van Rotselaer werd omwille van zijn industrieel-archeologische waarde beschermd als monument. De omgeving werd beschermd als dorpsgezicht. De waterturbine werd reeds in 1902 geïnstalleerd en levert vandaag groene stroom. Daarnaast wordt er brood gebakken, kan men er biogroenten kopen, en heeft men een project rond samenhuizen op het molenerf.

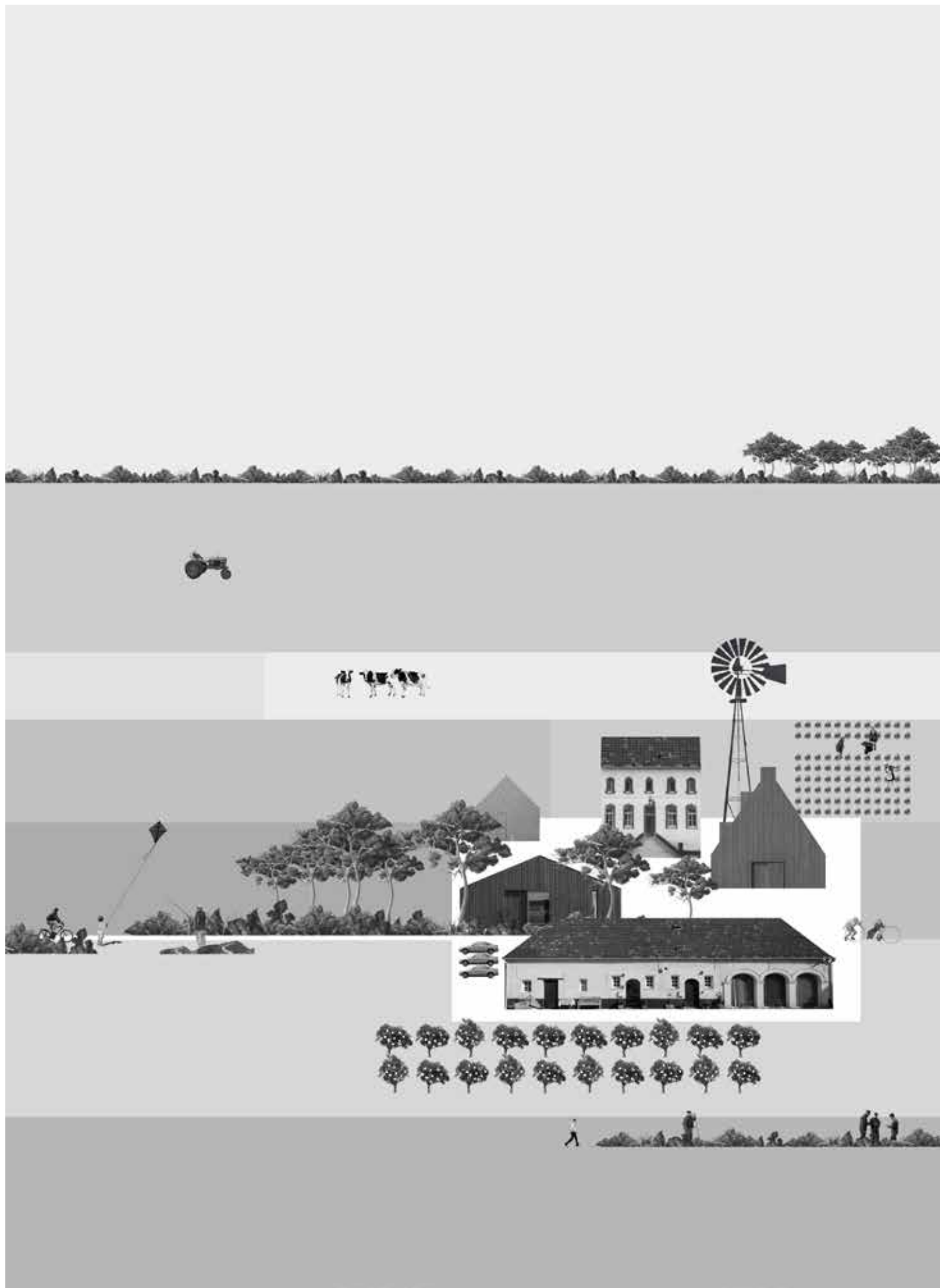
Bewoners en landbouwers dragen zorg voor het landschap op het knoopervan Tubbergen

KNOOPERF TUBBERGEN

Cohousing en collectieve eigendom in landbouwpatrimonium

Knooperven zijn een nieuw concept uit Nederland, bedoeld om het landelijk gebied een impuls te geven. Het knoopervan Tubbergen is een voormalig boerenerf dat ruimte biedt aan wonen en werken in een landelijke omgeving. De bewoners hebben een eigen woning en delen het gemeenschappelijk erf. Alle huishoudens op het erf zijn eigenaar en beheerder van de gronden en paden op het erf. Wonen op het erf betekent dus niet alleen verantwoordelijk zijn voor de eigen tuin, maar ook voor de gemeenschappelijke onderdelen. Zowel de bewoners, de economie als het landschap profiteren van deze samenwerking.

WAAR WILLEN WE NAARTOE?

Nieuwe vraagstukken in het agrarisch gebied leiden tot uiteenlopende ambities. Door die ambities en opportuniteiten in zijn geheel te bekijken, krijgen we een meer duurzame ontwikkeling, die gebaseerd is op brede samenwerkingen en die de landbouwgrond consolideert.

EEN NIEUWE BESTEMMING VOOR LANDBOUWPATRIMONIUM

Er is een grote vraag naar ruimte voor nieuwe programma's, voor collectief ondernemen, ruimte om te wonen én te ondernemen,... Door de herbestemming van het bestaande patrimonium kunnen sommige van deze nieuwe programma's een plek op het platteland krijgen. Tegelijkertijd wordt waardevol erfgoed benut. De geldstroom die gepaard gaat met het gebruik of de verkoop van de gebouwen, kan ingezet worden om het erfgoed te herontwikkelen.

Bij dergelijke herbestemming van het landbouwpatrimonium is het essentieel dat de professionele activiteiten van de landbouwer mogelijk en behouden blijven. Een duurzame samenwerking tussen de verschillende gebruikers is daarom van belang, waarbij een verdere privatisering en verkaveling van het platteland vermeden wordt.

SCHEIDEN VAN DE GROND EN HET GEBOUWDE

Door het grondgebruik en het gebouwde van elkaar te scheiden kunnen verschillende samenwerkingsconstructies ontstaan. Zo kunnen er woonerven ontstaan waar de boer één van de bewoners op het erf is. Evenzeer kan er een boer van buitenaf aangetrokken worden om het land te bewerken. Voorbeeld zijn een Community Land Trust voor de bewoners, of het verpachten van de landbouwgrond. Ook samenwerkingen met grootgrondbezitters zijn het onderzoeken waard. Het huidige pachtstelsel maakt het immers voor landbouwers interessanter om het grootste deel van hun gronden te pachten in plaats van aan te kopen.

Het doel is om tot een sterkere relatie en wederzijdse appreciatie te komen tussen bewoners en landbouwers door bijvoorbeeld collectief gebruik te maken van de open ruimte. Bewoners, startende ondernemers en landbouwers werken dan samen in een meervoudige economie. Collectiviteit dient dan als tegengewicht voor de privatisering van het landschap door één rijke particulier.

COLLECTIEVE ONTWIKKELING

Voormalige landbouwen krijgen nog vaak meerdere of andere functies die niet noodzakelijk agrarisch gerelateerd zijn. Door de voorzieningen op kleinere schaal te verduurzamen kunnen heel wat winsten gehaald worden. Gedeelde werkplekken, deelauto's, 'individuele behandeling van afval' (IBA's) voor waterzuivering, gemeenschappelijke energieopwekking en andere vormen van collectiviteit kunnen op schaal van het nieuwe ontwikkelingsproject en eventueel in samenwerking met het bijhorende landbouwbedrijf ontwikkeld worden.

ANDERS WONEN IN AGRARISCH GEBIED

Er wordt ingezet op het ontwikkelen van een visie voor aangepaste woonvormen die zich uitdrukkelijk inschrijven in een agrarische woonomgeving. De stedelijke woonvormen en hun bijhorende normen, worden daarbij bewust niet overgenomen.

WERKVELD 2 Schaalsprong

Een economisch gezond bedrijf evolueert om rendabel te blijven. In de huidige context impliceert dat voor heel wat landbouwbedrijven het maken van een schaalsprong. Waar vroeger een groei van 10% per investeringsstap gangbaar was, is vandaag een verdubbeling van de productie geen uitzondering. Gronden worden daardoor niet alleen intensiever gebruikt, er is ook meer grond nodig om als bedrijf voldoende omzet te blijven draaien. Hoe kan een dergelijke uitbreiding zoveel mogelijk winsten opleveren voor het landschap? Hoe kunnen we het maatschappelijk draagvlak voor die uitbreidingen vergroten?

WAT ZIEN WE?

De modernisering en opschaling van een landbouwbedrijf is niet altijd even gemakkelijk. Zowel de toegang tot de grond, de reactie van de buurtbewoners als de inpassing van de landbouwactiviteiten in de omgeving, vormen vaak een uitdaging.

BEPERKTE UITBREIDINGSMOGELIJKHEDEN

De uitbreidingsmogelijkheden van de landbouwbedrijven worden sterk beperkt door grondinname van de oprukkende verstedelijking. Op de meeste plekken zorgen 'verpaarding' en 'vertuining' voor een stijging in de grondprijzen. Ook dicht bij de steden stijgt veelal de grondprijs en worden de percelen kleiner.

WEINIG MAATSCHAPPELIJK DRAAGVLAK VOOR SCHAALVERGROTING

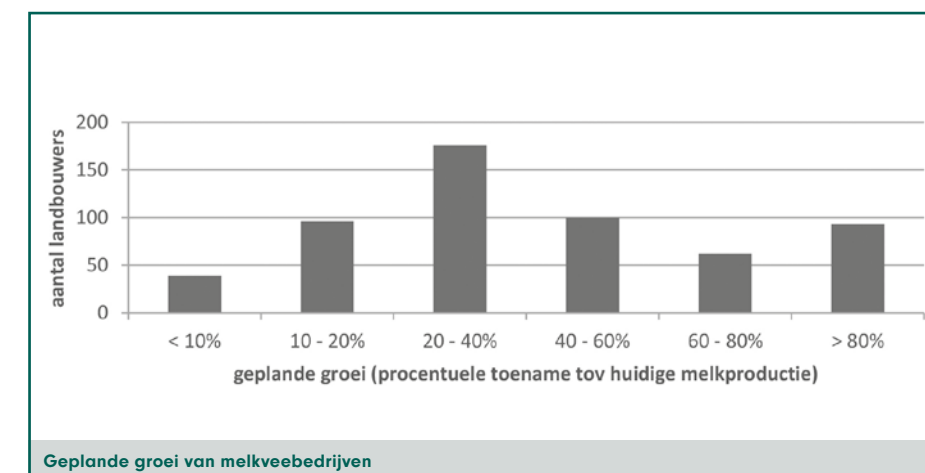
De omgeving heeft het vaak (mentaal) erg moeilijk met een snelle schaalvergroting van de landbouwactiviteit. Uitbreiding van bedrijven nabij woongebied stoot stevast op protest van de omwonenden. Men vreest voor overlast van onder meer geur en verkeer, en is doorgaans weinig op de hoogte van wat er precies gebeurt in de landbouwbedrijven.

LANDSCHAPPELIJKE INPLANTING IS GEEN EVIDENTIE

Landschapsbedrijfsplannen ten spijt, is de landschappelijke inplanting van nieuwe landbouwontwikkelingen geen evidente zaak. Schuren camoufleren achter een rij populieren is een frequent toegepaste tactiek. De landschappelijke inplanting van de hoofdgebouwen zelf wordt in sommige gevallen gewoon over het hoofd gezien. Een lange termijnvisie op de uitbreidingsmogelijkheden is niet altijd aanwezig.

INFRASTRUCTUUR NIET VOORZIEN OP OPSCHALING

Ook de omgeving zelf, en de weginfrastructuur in het bijzonder, is vaak niet voorzien op de opschaling van deze bedrijven. Dat levert onder meer problemen op met grote machines. Ook de verdubbeling van het aan- en afrijden van leveranciers en producenten vraagt om een aanpassing van de infrastructuur.

WAT GEBEURT ER?

Een geïntegreerde bedrijfsstrategie stimuleert samenwerkingen en interactie met de omgeving.

Beeldige agrarische landschappen dankzij de landschapsbedrijfsplannen in Oost- en West-Vlaanderen

LANDSCHAPSBEDRIJFSPLAN IN DIVERSE PROVINCIES Samen ontwikkelen van een landschap

Heel wat provincies maken al gebruik van een landschapsbedrijfsplan dat aandacht heeft voor de landschappelijke impact van landbouwbedrijven. Het plan wordt opgemaakt door een landschapsarchitect in samenwerking met de bedrijfsleider. De plannen worden uitgevoerd en bekostigd door de gemeente. Het beheer achteraf is in handen van de landbouwer. Gespecialiseerde adviesbureaus in technieken en vergunningen kunnen vervolgens de landbouwer verder ondersteunen.

SIERTELERS MUNSTERBILZEN Clustering om samen te kunnen uitbreiden

Vele bedrijven in deze regio zijn gelegen in woon- of woonuitbreidingsgebied. Hierdoor zijn hun uitbreidingsmogelijkheden beperkt. Door samenwerking van de siertelers binnen de gemeente is uitbreiding mogelijk gemaakt.

De siertelers van Munsterbilzen werken samen aan een uitbreidingsplan.

AGROPOLIS KINROOI Een gemeenschappelijke landschapsinplanting

Agropolis Kinrooi is een agrarisch bedrijventerrein op een voormalige grindwinningslocatie waar bedrijven innovatieve land- en tuinbouwactiviteiten kunnen ontwikkelen op basis van cleantech. Het bedrijventerrein profileert zich als een domein voor de 'landbouw van morgen', waarbij bedrijven de grond in erfpacht mogen nemen van de gemeente Kinrooi mits ze voldoen aan enkele ruimere maatschappelijke doelstellingen.

Geclusterde landbouw in de Agropolis van Kinrooi

Boeren met burens bij M+pigs

GROEP MOUTON/M+PIGS Betere contacten met de buurt

M+Pigs is een varkenshouderij gecombineerd met agroforestry en de biomassa-centrale 'Groep Mouton'. Ze valoriseren hun restproducten en zetten in op goede contacten met de buurt. Ze hebben een eigen website, elektronische nieuwsbrieven en organiseren indien nodig buurtvergaderingen over de toekomst van het landschap.

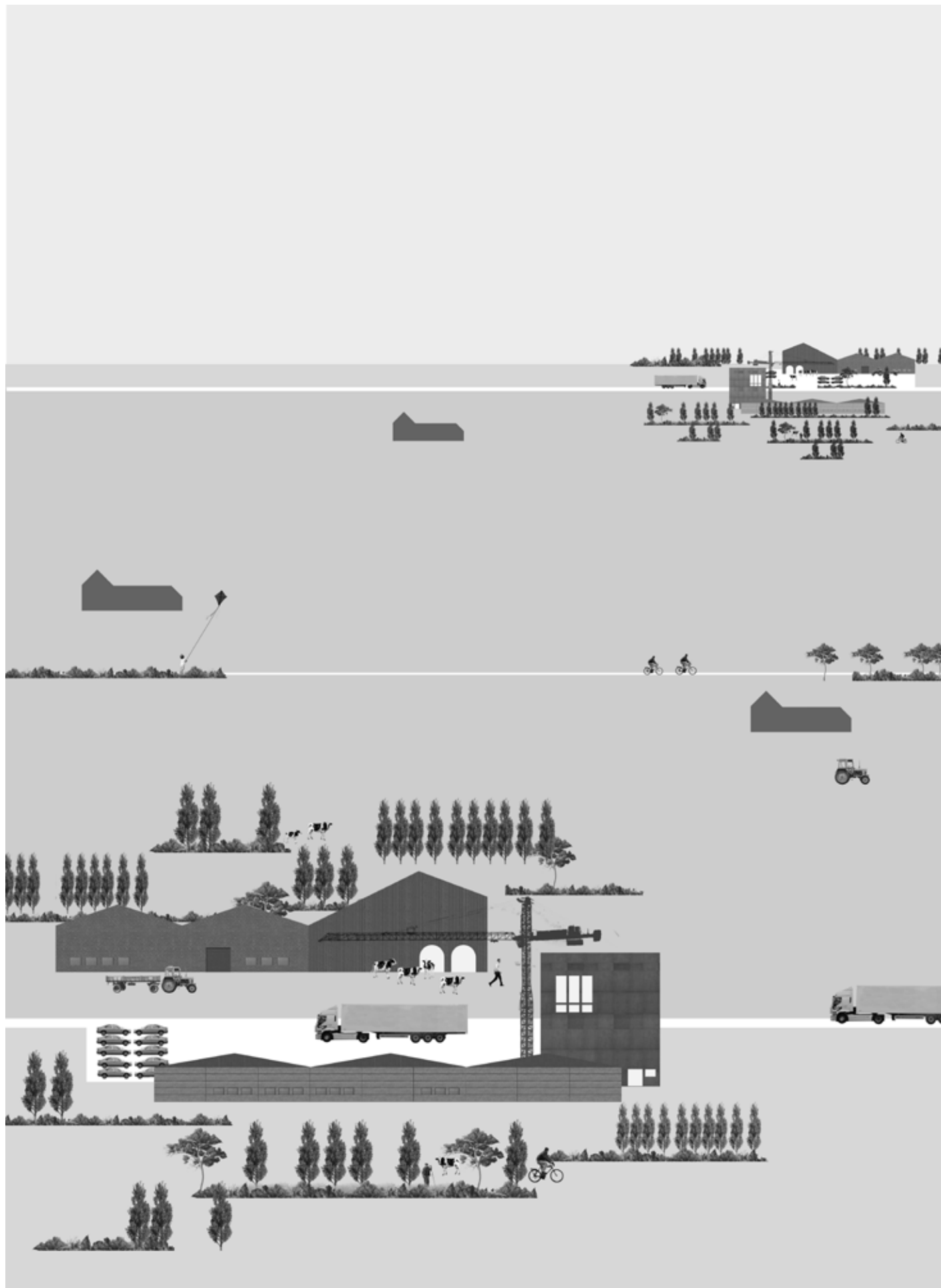

Covergisting van biomassa tot biogas in de Quirijnen Energy Farming.

QUIRIJNEN ENERGY FARMING, MERKPLAS Clustering van bedrijven voor de organisatie nevenactiviteiten

Drie melkveeboeren bundelen hun krachten voor een biogas- en mestverwerkingsinstallatie. Hun opgewekte energie wordt deels zelf gebruikt en deels verkocht aan een energiebedrijf.

WAAR WILLEN WE NAARTOE?

De uitdagingen en weerstand bij een schaal-sprong buigen we om tot collectieve winsten. Zowel de samenhang met het landschap, als de samenwerking tussen landbouwers onderling en de omwonenden zijn daarvoor belangrijke hefboomen.

MICRO-CLUSTERS DELEN RUIMTE EN VOORZIENINGEN

Een landbouwcluster kan meer zijn dan het delen van een basisinfrastructuur en collectieve diensten of aankopen. Door het clusteren van enkele bedrijven kan de nodige aandacht besteed worden aan een duurzame gebouwinplanting die de perceelsgrens overstijgt. Bovendien kan het vergunningenbeleid worden vergemakkelijkt. De hinder voor de omgeving, het milieu en de mobiliteit wordt beperkt. Zo ontstaan er minder conflicten met buurtbewoners, vergroot de ruimte voor recreatief medegebruik en verhoogt de rechtszekerheid van de landbouwer.

SAMENHANG MET HET LANDSCHAP

Er dient hoe dan ook nagedacht te worden over de impact die een schaalvergroting op het landschap heeft. Niet elk gebied, niet elk landschap kan een dergelijke schaal-sprong aan. We moeten nagaan waar en hoe deze schaal-sprong mogelijk is, om voldoende groeimogelijkheden te blijven garanderen zonder de landschappelijke kwaliteit te hypothekeren.

COMPONENTENBOUW VOOR NIEUWE STALLEN

Het principe van 'Cradle to Cradle' wil gebruikte materialen na hun levensloop in het ene product, nuttig hergebruiken voor een ander product, en dit zonder kwaliteitsverlies. Het principe heeft reeds zijn intrede gedaan in verschillende sectoren en kan ook voor landbouwbedrijven interessant zijn. Componentenbouw is in de stallenbouw mogelijk een slimme zet. Zo kan bij verkoop de stal gedemonteerd en hergebruikt worden, en hoeft ze dus geen verliespost te zijn.

WERKVELD 3 Kringlopen

Grondstoffen blijven echter schaars, en het landbouw- en voedingssysteem is nu al sterk afhankelijk van hoge energiekosten. Bovendien lijkt een goede afstemming tussen landbouw en milieu steeds verder weg. Toch is het voor een landbouwbedrijf zowel ecologisch als economisch interessant om bewuster om te gaan met de energie-, afval- en materiaalkringlopen. Op welke manier kunnen landbouw, verstedelijking en industrie deel uitmaken van een integrale aanpak, waarbij de samenwerking van verschillende energiegebruikers centraal staat, bijvoorbeeld om de afvalstromen van de ene intelligent te hergebruiken als grondstof voor de andere?

WAT ZIEN WE?

De algemene tendens tot verduurzaming doet zich ook in de landbouwsector voor. De laatste jaren is er een toenemende interesse voor energiecascades en materiaalkringlopen. Toch zijn nog niet alle kansen optimaal benut.

UITPUTTING VAN GRONDSTOFFEN TREFT OOK LANDBOUW

Een verregaande intensivering heeft ervoor gezorgd dat de bestaande energievoorraden en grondstoffen uitgeput geraken. Wat dan weer de prijzen doet stijgen. Een beredeneerde omgang met grondstoffen, die inzet op energie- en materiaalkringlopen, is zowel vanuit economisch als ecologisch oogpunt interessant.

NEVENPRODUCTIESTROMEN WORDEN WEINIG BENUT

Momenteel is de landbouwproductie nog te eenzijdig gericht op de maximalisatie van de productiehoofdstroom. Hierdoor komen potentieel complementaire landbouwactiviteiten naast elkaar te staan, zonder dat de afvalstroom van het ene proces hergebruikt kan worden als grondstof voor het andere. Nieuwe technologieën bieden echter de mogelijkheid om de nevenstromen te verwerken en opnieuw te hergebruiken bij de productie van landbouwgewassen en energie. De valorisatie van nevenstromen kan een belangrijke impact hebben op de afvalproblematiek.

DE STAL- EN HOEVEARCHITECTUUR RAAKT SNEL GEDATEERD

De landbouwsector stelt steeds strengere en hogere eisen aan haar stalinfrastructuur. Nieuwe productiemethoden doen hun intrede, de mechanisatie zet zich door en ook de regels op vlak van hygiëne en milieu worden strenger. Naast modernisering doet er zich ook schaalvergroting voor, waarbij de gemiddelde oppervlakte van het bedrijf toeneemt. Tegelijk verbreden de landbouwactiviteiten zich zowel in de richting van de dienstensector (hoevetoerisme en zorgboerderijen), als in de richting van meer industriële activiteiten (energieproductie en mestverwerking).

Door deze processen raakt de bestaande stal- en hoevearchitectuur snel gedateerd, waarbij de afbraak of leegstand een niet te verwaarlozen impact heeft op het milieu en de leefomgeving.

WAT GEBEURT ER?

Er wordt al geëxperimenteerd met het optimaliseren van kringlopen, onder meer door energie-uitwisseling en het inzetten van restproducten.

Restafval wordt omgezet tot warmte voor de nieuwe woonwijk, het warmtenet is reeds verbonden met omliggende publieke functies.

WOONWIJK LICHT EN RUIMTE, ROESELARE Een warmtenet tussen wonen en de restwarmte van een verbrandingsoven

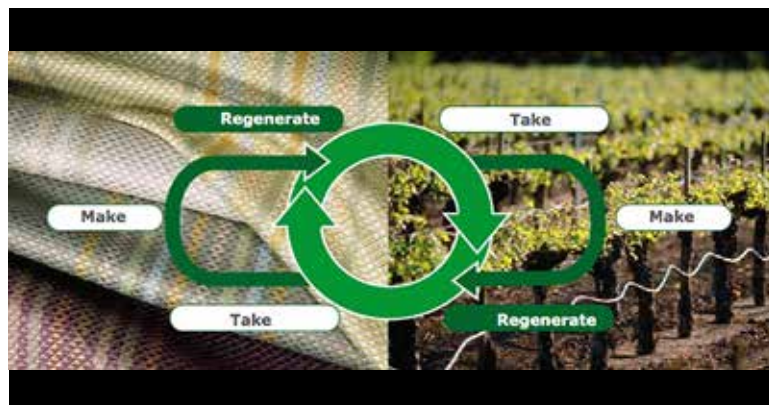
Licht en Ruimte is een nieuwbouwproject met 49 wooneenheden. De nieuwe verkaveling wordt verwarmd met de restwarmte uit de nabijgelegen verbrandingsoven MIROM. Ook verschillende andere stedelijke gebouwen, serres en scholen maken gebruik van het warmtenet, maar de verkaveling is uitzonderlijk omdat het een privaat initiatief betreft (ontwikkeld door Bostoën).

Een serre als energiepartner in woonwijk Vestia te Hoogland

WOONWIJK & SERRE VESTIA HOOGELAND, NEDERLAND Energieuitwisseling tussen wonen en tuinbouw

In deze innovatieve wijk komen wonen, tuinbouw, zorg en duurzaam energiegebruik centraal te staan. In de zomer levert de telersvereniging het overschot aan warmte uit de serres aan de woningen en overige voorzieningen. De restwarmte wordt afgegeven aan een grondwaterbron die tevens voor koelte zorgt in de serres. In de winter wordt het warme water opgepompt en levert het via een warmtepomp warmte aan de woningen en de andere gebouwen.

Agrocycle wil kennis delen en bundelt innovatieve projecten rond het sluiten van kringlopen op hun website.

Mest als grondstof voor algenkweek op de Powerfarms

POWERFARMS, NEDERLAND Valorisatie van nevenproducten

Dit project uit Nederland is erop gericht om mest als reststroom van veehouderij om te zetten in nuttige producten. De mest wordt met behulp van verschillende technieken op de Powerfarm geraffineerd en de gewonnen mineralenfracties worden gebruikt voor algenkweek.

DE BIO-BASED ECONOMY Hernieuwbare in plaats van fossiele grondstoffen

In een biologisch gebaseerde economie zijn de bouwstenen voor materialen, chemische stoffen en energie afkomstig van hernieuwbare grondstoffen in plaats van fossiele (niet hernieuwbare) grondstoffen zoals aardolie of afgeleide producten. Een bio-gebaseerde economie omvat zowel de productie van stroom uit biomassa door vergisting of een ander proces als de productie van biobrandstoffen. Vanuit duurzaamheidsoogpunt verdient een dergelijke economie uiteraard heel wat aandacht. Biomassa wordt onder meer als grondstof gebruikt voor een (landbouw-)productieketen waarin opeenvolgend hoogwaardige grondstoffen, (transport)brandstoffen, energie en warmte worden geproduceerd. Deze energiecascade kan voor landbouwers aanvullende inkomsten genereren. Ook biomassa afkomstig uit steden kan op het landbouwbedrijf worden verwerkt en zo een hoogwaardigere toepassing krijgen. Dit principe wordt momenteel reeds toegepast in de pocketvergisters die we op de erven terug vinden.

WAAR WILLEN WE NAARTOE?

Door in te zetten op energiezuinige productie-methoden, beperkte energieverliezen, warmte-recuperatie of hernieuwbare energieproductie, kan men de energiebehoefte verminderen en beter opvangen. Het delen van warmte en energie is daarbij van cruciaal belang.

INTELLIGENT INZETTEN OP AFVALSTROMEN

Het is belangrijk dat alleen het afval of een belangrijke nevenstroom als biomassa gebruikt wordt. Het voornemen om grootschalig in te zetten op een bio-gebaseerde economie is immers controversieel omdat hiervoor grote hoeveelheden biomassa nodig zijn. Dit kan een negatieve weerslag hebben op de beschikbaarheid en de prijzen van het voedsel. Het fenomeen waarbij de productie van de afvalstroom evolueert tot de voornaamste bezigheid van het bedrijf dient vermeden te worden. Het is contraproductief voor de landbouw om industriële biogasinstallaties in te planten in het agrarisch gebied, omdat hierdoor de landbouwactiviteit dreigt te verdwijnen en het agrarisch landschap omgevormd wordt tot een industrieel landschap.

HET KOPPELEN VAN LANDBOUW EN WONEN

Hoewel er in Vlaanderen reeds pilootprojecten bestaan waarbij landbouw en industrie de energiekringlopen trachten te sluiten, lijkt het ook interessant om – naar het Nederlandse model van Vestia Westland – te onderzoeken welke wisselwerking er mogelijk is tussen landbouw en wonen. Restwarmte kan hierbij afgevoerd worden naar woningen of opgeslagen worden in de bodem, het grijs water kan terugstromen als meststof voor de landbouw. Dit leidt tot een betere en betekenisvolle relatie tussen wonen en industrie, waardoor de verstandhouding tussen burger en boer versterkt wordt. Een belangrijke vraag is hoe deze programma's zo kwalitatief mogelijk in een kringloop geschakeld kunnen worden, en hoe een – op voorhand bedachte – ruimtelijke inpassing hierbij kan helpen.

WARMTEOPSLAG IN DE GROND

Ook zonder de koppeling met andere programma's te maken heeft de landbouw al heel wat troeven in handen op vlak van energie. Een belangrijk aspect van warmterecuperatie zit immers in de opslag van warmte in de bodem. Doordat landbouwers grote oppervlakten landbouwgrond in hun bezit hebben, beschikken ze ook over een groot potentieel om aan warmteopslag te doen. Dit potentieel kan in de toekomst voor meerdere gebruikers interessante voordelen bieden.

CASCADES IN DE TIJD VOOR GRONDGEBRUIK

Gronden die op langere termijn een andere bestemming krijgen, kunnen tijdelijk gebruikt worden als landbouwgrond om bijvoorbeeld voor de glastuinbouwsector – waarvan de infrastructuur per definitie na twintig jaar verouderd is – de nodige uitbreidingsruimte te voorzien. Deze cascade in de tijd laat ook andere, weliswaar tijdelijke, vormen van landbouw toe.

WERKVELD 4

Water en landbouw

De meeste klimaatscenario's voorspellen dat we door extremere weersomstandigheden extremere periodes van overstroming en droogte zullen kennen. Dit toekomstbeeld dwingt ons om op een andere manier om te gaan met onze waterconsumptie en het beheer van het rivier-, regen- en grondwater. De open ruimte zal bij die andere aanpak een belangrijke rol spelen. Welke rol kan landbouw opnemen in deze waterproblematiek, zowel voor de eigen als voor andere activiteiten en gebieden?

WAT ZIEN WE?

De waterproblematiek is bijzonder complex en allerminst eenduidig. De manier waarop ze is verweven met de landbouw en het landschap valt niet eenvoudig te beschrijven.

MEER RUIMTE VOOR WATER

Tot nu toe werden beken en rivieren vaak ingedamd om overstromingen te vermijden. Deze aanpak wordt momenteel echter stelselmatig vervangen door het installeren van gecontroleerde overstromingsgebieden, getijdennatuurgebieden of wetlands. Dergelijke gebieden die de wateroverlast kunnen opvangen, zijn laaggelegen en dunbevolkt. Vandaag is zulke open ruimte in Vlaanderen grotendeels landbouwgebied. Omdat de waterdoelstellingen als onverenigbaar met de landbouw worden verondersteld, moet de landbouwer in deze gebieden vaak wijken, met grote financiële gevolgen.

INDIVIDUELE WATERWINNING WORDT VERBODEN

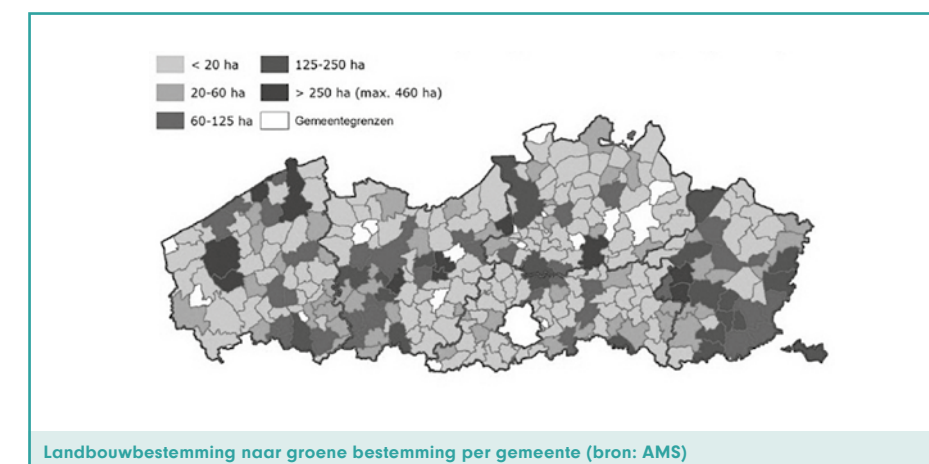
Op eigen terrein pompen landbouwers vaak grondwater op voor eigen gebruik. Deze praktijk wordt nu verboden. Het wordt voor de landbouwers dan ook belangrijk om alternatieve waterbronnen te voorzien via opvang en hergebruik. Hiervoor is een andere regelgeving noodzakelijk: momenteel is het bijvoorbeeld niet toegestaan om het regenwater dat men opvangt via het dak van de schuren te hergebruiken om bijvoorbeeld de stallen te kuisen.

WATERVERONTREINIGING EN UITDROGING DOOR LANDBOUW ZELF

In het geval van overstroming heeft de landbouwsector (omwille van de mestopslag op het terrein en het mestgebruik op het land) veelal een erg vervuilende impact op de waterkwaliteit. Ook het vele grondwater dat opgepompt wordt in tijden van droogte heeft een grote impact op de algemene watertafels.

WATERBEHEER STAAT OP ZICHZELF

Waterzuiveringsinstallaties zijn legio, maar staan momenteel op zichzelf en worden niet gekoppeld aan andere economische activiteiten. Hierdoor zijn ze voor private investeerders minder interessant.

WAT GEBEURT ER?

Vaak wordt landbouw aanzien als een stoorzender bij een goed waterbeheer. Toch kan landbouw een cruciale rol spelen in deze problematiek, mede door zijn directe relatie met en afhankelijkheid van het water.

Waterrijke landbouwgronden in de Kalkense Meersen

KALKENSE MEERSEN

Het opnemen van een maatschappelijke rol door de landbouw

In dit natuurgebied worden een aantal landbouwgronden waterrijk gemaakt. De overheid voert hier een flankerend beleid ter compensatie. De hoeve 't Meersenhof laat Galloway-runderen grazen op de waterrijke terreinen.

Zuiveringsmoerassen in het Nederlandse Noord-Brabant

ZUIVERINGSMOERASSEN IN HET NEDERLANDSE NOORD-BRABANT

Waterbeheer als landschappelijk onderdeel

In dit gebied zijn verschillende rioolwaterzuiveringsinstallaties ingeplant als onderdeel van het landschap. Moerassen van helofyten werden voorzien om het water te zuiveren.

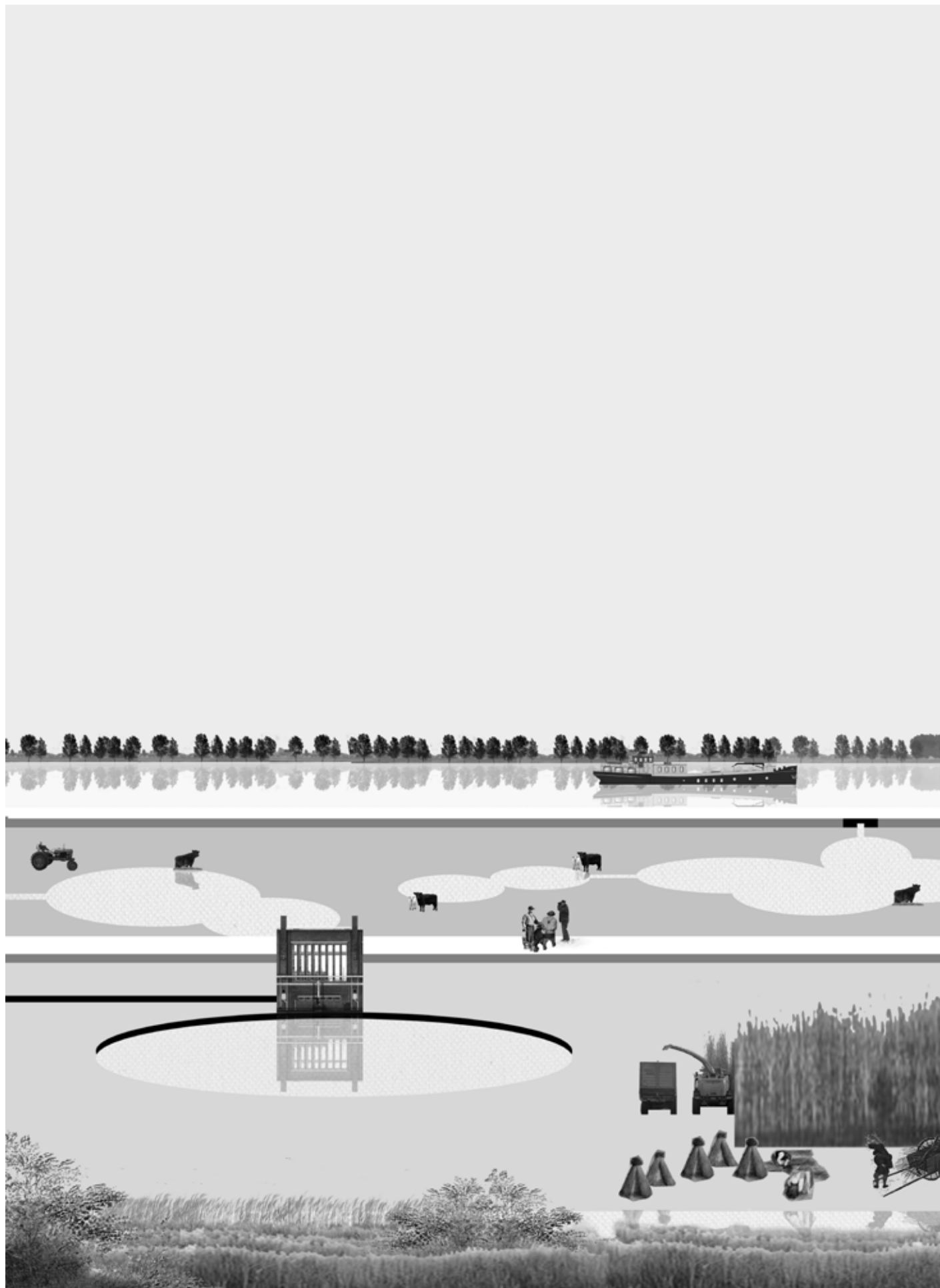
Agrobeheersgroepen als partners de bewaking van de waterkwaliteit

DE PLOEGDRIEVER, NEDERLAND

Agrobeheersgroep

De Ploegdriever is een groep van landbouwers die zich verenigd hebben voor landschapsbeheer. Deze agrobeheergroep verzorgt via projecten het beheer van het fraaie cultuurlandschap van de Ooijpolder-Groesbeek. De voornaamste werkvelden zijn instandhouding van de bodem, het landschap en de biodiversiteit. Zij krijgen hiervoor een passend loon.

WAAR WILLEN WE NAARTOE?

De combinatie van landbouw en waterbeheer leidt tot zeer uiteenlopende uitdagingen. Niet alleen mogelijke watertekorten, maar ook waterovervloed, de waterkwaliteit en de waterzuivering zijn relevant voor de landbouw. De landbouwer kan hier een actieve rol in spelen en anticiperen op maatschappelijke noden.

COALITIES TUSSEN LANDBOUW, WATER EN NATUUR

Uit gebieden met overstromingsgevaar en gebieden met een slechte waterkwaliteit wordt de landbouw vaak geweerd. Landbouw zou de opgelegde natuurdoelstellingen immers tegenwerken. Toch kan een aangepaste aanpak er voor zorgen dat deze grond niet als landbouwgrond moet verdwijnen. Een coalitie tussen waterbeheer, natuurontwikkeling en landbouw kan een gecontroleerd overstromingsgebied opleveren.

LANDBOUWER ALS WATERBEHEERDER

De landbouw kan niet alleen inspelen op de waterkwaliteit door middel van het soort teelten, landbouwers kunnen ook actief een rol spelen in het waterbeheer. Zo kunnen verschillende landbouwers een agro-beheergroep vormen, en kan er een beekstelsysteem uitgebouwd worden zodat sluizen water bufferen in tijden van overstromingen en droogte. Ook op vlak van erosie kan de landbouwer een rol spelen met het beheer van het watersysteem.

DE WATERBOER

Het waterbeheer kan zelfs zo ver gaan dat sommige landbouwers ook economische activiteiten kunnen opzetten rond dit waterbeheer. Zo worden waterberging, -opvang en -distributie een volwaardige nevenactiviteit.

WATERZUIVERINGSTEELTEN

Naast aangepaste teelten in functie van de waterkwaliteit bestaan er ook specifieke begroeiingen die een waterzuiverende kwaliteit hebben. Op strategische plekken kan er gekozen worden om via landbouwgrond water te zuiveren met helofyten of algen.

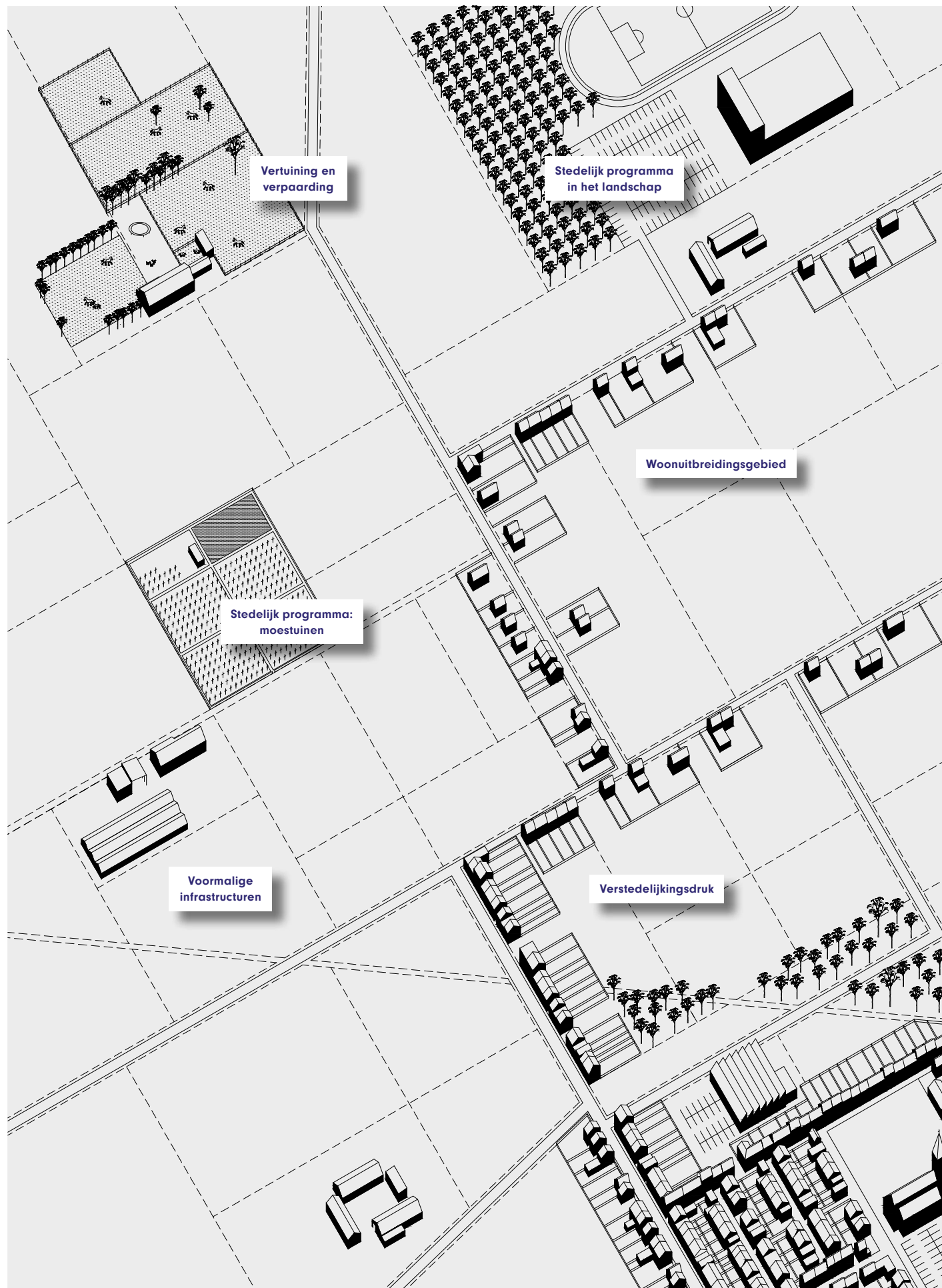

WERKVELD 5

Landbouwparken

De oprukkende verstedelijking wordt vaak als een bedreiging voor de landbouw gezien. Toch hoeft de nabijheid van de stad geen belemmering te zijn voor de duurzame ontwikkeling van de landbouw. Door gebiedsgericht in te zetten op samenwerking tussen landbouwers en tussen vormen van landbouw kunnen ook kleine percelen worden benut, kunnen landbouwers worden verenigd, en worden consument en producent dicht bij elkaar gebracht. Eerder dan te focussen op de scheiding tussen stad en platteland, moeten we het productielandschap als geheel vormgeven om zo de verschillende programma's elkaar te laten versterken. Kan landbouw functioneren als een stedelijk programma? Hoe kunnen we een stedelijk landbouwlandschap vormgeven? Wat zijn in Vlaanderen de mogelijkheden voor agroparken?

WAT ZIEN WE?

Dichter bij de steden, worden gronden vaak duurder en percelen kleiner. Het landschap is veelal sterker gefragmenteerd. Het lijkt voor de landbouw geen gemakkelijk opgave om als één van de velen aanspraak te maken op deze schaarse ruimte.

FRAGMENTATIE VAN LANDBOUW EN NATUUR

In een sterk verstedelijkt gebied als Vlaanderen versnipperd de open ruimte meer en meer. Aaneengesloten stukken landbouwgrond en natuurgebied worden opgebroken. Hiermee verdwijnt het landschappelijk structurerend vermogen van de open ruimte. Ook de ecologische leefbaarheid en de maatschappelijke waarde van dergelijke fragmenten neemt af.

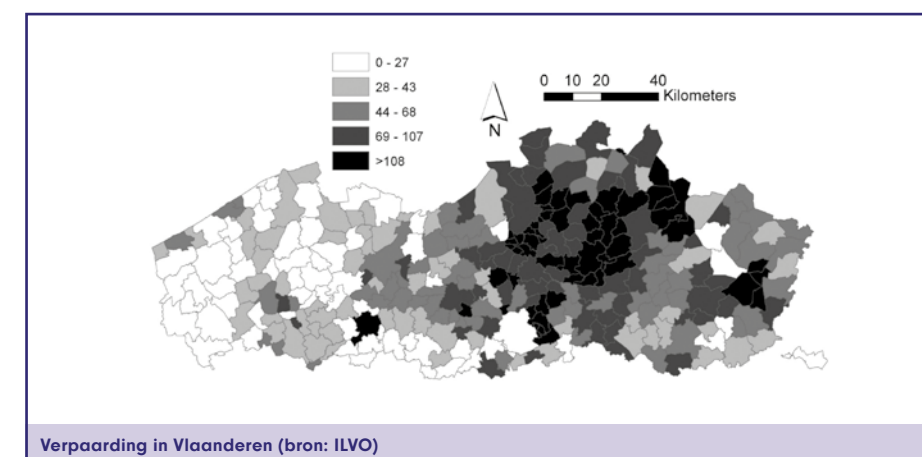
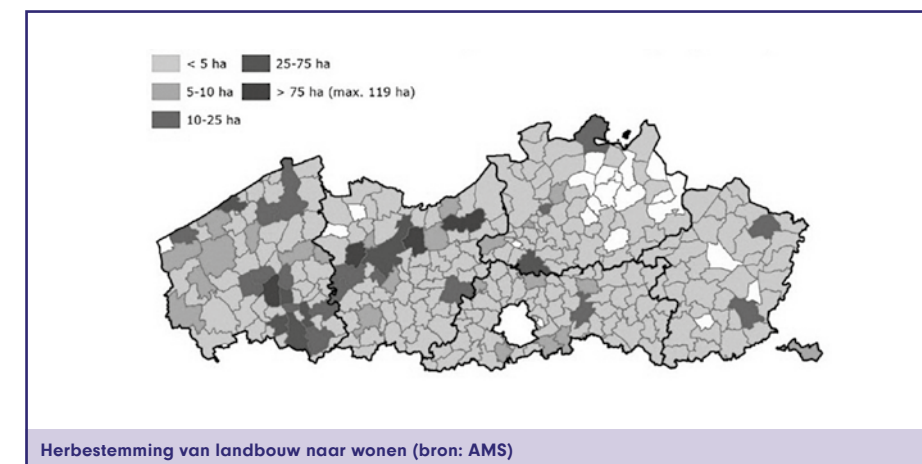
GEEN RECHTSZEKERHEID VOOR ZONE-VREEMDE LANDBOUW

De landbouw kent weinig rechtszekerheid in woonuitbreidingsgebieden en gebieden waar natuurdoelstellingen gerealiseerd moeten worden. In de stadsranden is er een grote tendens tot privatisering van het landschap. Kleine overschotten aan landbouwgrond worden 'vertuind' en 'verpaard'. Op deze manier geraken ze stelselmatig ingelijfd in het woongebied.

IMPACT VAN DE PACTWET OP DE VERPAARDING

Vaak zijn gronden geen bezit van de landbouwer, maar ter beschikking gesteld via een pachtregeling. Voor een periode van minimum 9 jaar mag de landbouwer de grond

bewerken. Indien een eigenaar zijn gronden minder dan 9 jaar in gebruik stelt, wordt er vaak gekozen voor het houden van paarden in plaats van voedselproductie. De grond brengt de eigenaar evenveel op, bovendien blijft de grond ook op korte termijn beschikbaar.

WAT GEBEURT ER?

De laatste jaren is de aandacht voor lokale voedselproductie sterk gestegen. Mensen gaan zelf tuinieren, herwaarderen lokale producten, kopen 'vergeten groenten' en stimuleren een korte-keten landbouw. Ook de stedeling toont steeds meer interesse voor landbouw.

Grow the City: op zoek naar samenwerkingsvormen tussen landbouw en stad

GROW THE CITY, NEDERLAND Interesse van de stedeling in stadslandbouw

'Grow the city' is een organisatie die bijeenkomsten opzet in de Nederlandse steden om stadslandbouw pioniers uit de hele wereld aan het woord te laten.

Korte keten landbouw op de Zonnekouter

DE ZONNEKOUTER, MACHELEN AAN DE LEIE Korte keten landbouw als valabel alternatief

Lang bestond de overtuiging dat schaalvergroting en intensivering het enige alternatief was voor een rendabele landbouw. Toch is gebleken dat ook de korte keten een valabel alternatief biedt. Op zes hectare grond is hier een biologische boerderij uitgebouwd. Samen met andere biologische boerderijen uit de buurt werd het coöperatief 'De Vroenteboeren' opgericht. Dat laat toe om een variatie aan groenten rechtstreeks tot bij de consument te brengen.

De leden van landbouwvereniging La Union verkopen hun producten rechtstreeks in het centrum van Valencia.

PUNT DE SABOR, VALENCIA Korte keten landbouw in een stedelijke omgeving

Deze winkel is het initiatief van een kleine landbouwvereniging in één van de exclusieve winkelstraten van Valencia. In de winkel kan je ter plaatse geperste sappen drinken, proeven van producten, en biologische groenten, fruit en verwerkte producten uit de streek kopen. Verschillende landbouwers leveren hun producten rechtstreeks aan de winkel.

Duurzame en professionele landbouw in het agropark El Parc Agrari del Baix Llobregat

EL PARC AGRARI DEL BAIX LLOBREGAT, BARCELONA Van landbouwersgroepen tot landschapspark

Dit park ligt net ten zuiden van Barcelona, nog binnen het metropolitane gebied rondom de stad. Het park is ontstaan naar aanleiding van de verstedelijkingsdruk op het landbouwgebied en wil het behoud van de landbouwactiviteit garanderen. Duurzame landbouwproductie wordt er geïntegreerd met ecologische en culturele waarden, en er wordt gefocust op de economische, landschappelijke en sociale rol. Een Agrarisch Park Consortium, de Baix Llobregat regionale raad, is samengesteld door de landbouwvereniging en de provinciale raad van Barcelona.

WAAR WILLEN WE NAARTOE?

De nabijheid van de stad hoeft geen bedreiging te zijn voor de landbouw. Meer nog, ze biedt kansen voor zowel landbouwer als stedeling. Het landbouwlandschap kan de bebouwde omgeving structureren, en zo een verdere verstedelijking versterken, eerder dan er in conflict mee te gaan. Door de handen in elkaar te slaan kunnen de diverse landbouwers in een gebied samen een agropark-omgeving uitbouwen waar landbouwlogica en verstedelijking elkaar aanvullen.

SAMENWERKING TUSSEN LANDBOUWERS

In sterk verstedelijkt gebied zijn de landbouwpercelen meestal klein en liggen ze her en der verspreid. Omwille van de schaal van de percelen en hun ligging is een samenwerking van meerdere boeren of eigenaars soms noodzakelijk. De samenwerking kan plaatsvinden op vlak van ruimte, machines of grondstoffen, maar evenzeer in activiteiten (verwerking en distributie).

GEMEENSCHAPPELIJKE ACTIVITEITEN

Door samen te werken rond activiteiten zoals bijvoorbeeld een gemeenschappelijke hoefwinkel, kunnen de meeste landbouwers focussen op waar ze goed in zijn, het land bewerken en oogsten. Diegenen die willen, kunnen zich specialiseren in nevenactiviteiten waar de producten van meerdere bedrijven centraal kunnen staan. Op deze manier ontstaat er een diversiteit aan profielen waarbij landbouwers ingezet worden volgens hun kwaliteiten.

VERHOGEN VAN HET RECREATIEF POTENTIEEL

Doordat de landbouwers samenwerken in sterk verstedelijkt gebied, ontstaat ook de mogelijkheid de toegankelijkheid en beleving van het landschap in samenspraak en onderlinge afstemming te verhogen. Zo kan er ruimte voor recreatie gemaakt worden.

DIVERSITEIT IN LANDSCHAP, PRODUCTEN EN ACTIVITEITEN

Samenwerkingen tussen boeren uit zich in een breed aanbod van producten dat meerdere boeren samen kunnen aanbieden. En niet alleen dat, ze stimuleren ook een diversiteit in het landschap als gevolg van verschillende soorten landbouw en een ontwikkeling van de landbouw in de stad. Het hoeft dus niet alleen te gaan om korte keten landbouw, de landbouwer kan ook volkstuinen ter beschikking stellen, in oude serres, of op niet gebruikte grondsnippers.

Omgekeerd groeit ook de aandacht voor echte stadslandbouw met hoogtechnologische en intensieve teelten op kleine percelen, daken, enzovoort. Hoe kunnen we in stedelijk gebied dergelijke hoogtechnologische en intensieve teelten realiseren?

Oproep pilootprojecten productief landschap

WERKVELD 1: HERBESTEMMING

- Een nieuwe bestemming voor landbouwpatrimonium
- Scheiden van grond en het gebouwde
- Collectieve ontwikkeling
- Anders wonen

WERKVELD 2: SCHAALSPRONG

- Micro-clusters, het delen van ruimte en voorzieningen
- Samenhang met het landschap
- Componentenbouw voor nieuwe stallen

WERKVELD 3: KRINGLOPEN

- Intelligent inzetten op afvalstromen
- Het koppelen van landbouw en wonen
- Warmteopslag in de grond
- Cascades in de tijd voor grondgebruik

WERKVELD 4: WATER EN LANDBOUW

- Coalities tussen water, landbouw en natuur
- Landbouwer als waterbeheerder
- De waterboer
- Waterzuiveringsteelten

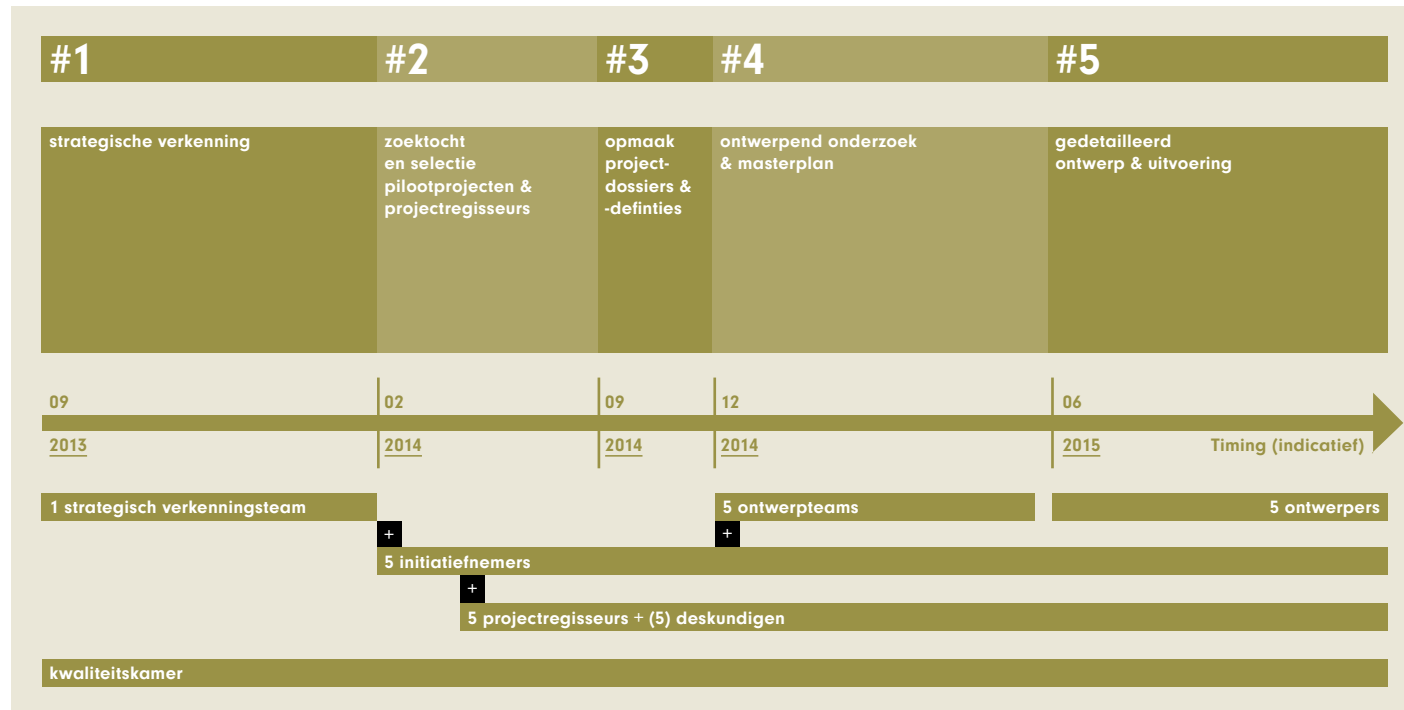

WERKVELD 5: LANDBOUWPARKEN

- Samenwerking tussen landbouwers
- Gemeenschappelijke activiteiten
- Verhogen van het recreatief potentieel
- Diversiteit in landschap, producten en activiteiten

Projectverloop

FASE 1: STRATEGISCHE VERKENNING

(SEPTEMBER 2013 ► FEBRUARI 2014)

Tijdens deze fase werden de ruimtelijke potenties in kaart gebracht en het kader voor de call voor projecten gecreëerd.

FASE 2: ZOEKTOCHT EN SELECTIE PILOOTPROJECTEN: EEN CALL IN 2 FASEN.

(FEBRUARI ► SEPTEMBER 2014)

De tweede fase start met een oproep naar mogelijke projecten en initiatiefnemers/opdrachtgevers. Geïnteresseerden kunnen een dossier indienen tot en met 21 augustus 2014. Mits bekendmaking van interesse voor 15 mei 2014 kunnen een aantal geïnteresseerden aanspraak maken op begeleiding bij het verder uitwerken van hun voorstel.

Vervolgens worden uit de ingediende voorstellen vijf pilotprojecten geselecteerd.

Daarna volgt een call voor projectregisseurs en deskundigen. Voor

ieder van de geselecteerde projecten wordt een projectregisseur gezocht en indien nodig (een) deskundige(n).

FASE 3: OPMAAK PROJECTDEFINITIE EN -DOSSIER

(SEPTEMBER 2014 ► DECEMBER 2014)

Per project gaat een projectteam aan de slag. Dit projectteam werkt de projectdefinitie uit en stelt het projectdossier samen. Tegelijk volgt er een call naar ontwerpers om ontwerpend onderzoek uit te voeren en een masterplan te ontwikkelen. Vervolgens wordt per project een ontwerpteam geselecteerd.

FASE 4: ONTWERPEND ONDERZOEK, VISIEONTWIKKELING EN MASTERPLAN

(DECEMBER 2014 ► MEI 2015)

Elk ontwerpteam ontwikkelt zijn ontwerpend onderzoek voor één van de geselecteerde projecten in nauwe samenwerking met het projectteam.

Op regelmatige basis wordt ook teruggekoppeld naar de kwaliteitskamer die het hele traject mee opvolgt.

FASE 5: GEDETAILLEERD (ARCHITECTUUR-) ONTWERP EN UITVOERING

(VANAF JUNI 2015)

De bereidheid van opdrachtgevers om de concepten uit het ontwerpend onderzoek en masterplan tot een concrete uitvoering te brengen, met behoud van de projectambities en ruimtelijke kwaliteiten, is cruciaal in deze fase. Het gedetailleerd (architectuur-)ontwerp valt in principe buiten de opdracht van de vijf ontwerpteams. De kwaliteitskamer en projectcoördinator zullen echter een verdere opvolging uitvoeren.

Pilotprojecten zijn intensieve onderzoeks- en ontwikkelingsprojecten voor urgente maatschappelijke vraagstukken of sectoren met nood aan 'out of the box'-denken. Ze leiden tot innovatieve bouwprojecten die ook effectief gerealiseerd worden. De pilotprojecten houden bestaande werkwijzen en kaders kritisch tegen het licht. Daarnaast worden wervende beelden en concepten gegenereerd die andere initiatieven en projecten willen inspireren.

Ze maken gebruik van ontwerpend onderzoek dat eerder dan een ideaal maar onbereikbaar toekomstbeeld de mogelijkheden van een omgeving of uitdaging wil schetsen. Ontwerpend onderzoek heeft de potentie om diverse belanghebbenden en beleidsdomeinen samen te brengen door middel van beeldmateriaal en discussie. Op deze manier kan de marge van de huidige regelgeving gezocht worden en knelpunten gedetecteerd, waardoor innovatie mogelijk wordt.

Pilotprojecten is een instrument ontwikkeld door het Team Vlaams Bouwmeester om ontwerp in te schakelen als een beleidsvoorbereidend instrument. Vandaag runt het Team Vlaams Bouwmeester Pilotprojecten rond Onzichtbare Zorg, Collectief Wonen, , Tijdelijk Wonen, Kunst en Productief Landschap. Dit telkens met toegepaste partners binnen de specifieke beleidsdomeinen. Elk traject Pilotprojecten zet telkens in op vijf te realiseren projecten die buiten de lijntjes kunnen en durven kleuren. Het Team Vlaams Bouwmeester beschouwt de huidige opgezette trajecten als een eerste generatie Pilotprojecten.

Via Pilotprojecten Productief Landschap kan een interessante wisselwerking ontstaan tussen de primaire sector en het (planologisch) beleid. Concrete en te realiseren projecten kunnen daarbij een testcase zijn om de marges van de huidige regelgeving op te zoeken en ze via ontwerpend onderzoek te verruimen. Deze methodiek is bottom-up noch top-down, maar een doorgedreven concrete samenwerking tussen actoren, middenveld en beleid.

Dit initiatief beoogt een zoektocht naar innoverende concepten, naar grensverleggende projecten die organisatorisch, stedenbouwkundig en architecturaal buiten de bestaande kaders en concepten durven te denken. De pilotprojecten willen sector-overschrijdende samenwerkingen tussen landbouwer, beleid en maatschappij tot stand brengen om ruimtelijke, fysieke en bedrijfseconomische processen terug op elkaar af te stemmen. Ze willen model staan voor gewenste toekomstige ontwikkelingen. De realisatie ervan kan bovendien aanleiding geven tot een evaluatie van bestaande beleidsmatige en wettelijke kaders. Door monitoring en opvolging van het proces, de gerichte inzet van middelen en het aanspreken van deskundigheid kan inzicht verworven worden om innovatie mogelijk te maken en de slaagkans ervan te vergroten.

STUURGROEP PILOOTPROJECTEN PRODUCTIEF LANDSCHAP

Kabinet Minister-president Kris Peeters
Team Vlaams Bouwmeester
Instituut voor Landbouw- en Visserijonderzoek (ILVO)
Departement Landbouw en Visserij
Agentschap Ruimte Vlaanderen

STRATEGISCH VERKENNINGSTEAM

Architecture Workroom Brussels i.s.m. Maat-ontwerpers

REDACTIE EN PRODUCTIE

Joachim Declerck, Elke Vanempten, Peter Swinnen, Stefan Devoldere, Tania Hertveld,
Jolein Bergers, Tine Segers, Filip Buyse, Floris Vincke, Joris Relaes, Elke Rogge,
Ludwig Lauwers

VORMGEVING

Jirka De Preter

FOTOGRAFIE

Tim Van de Velde

VU: Peter Swinnen, Vlaams Bouwmeester
Grasmarkt 61, 1000 Brussel

www.vlaamsbouwmeester.be
www.ilvo.vlaanderen.be
www.productieflandschap.be

“Productieve landschappen zijn open ruimtes – groot of klein, stedelijk of landelijk – die zo beheerd worden dat ze ecologisch en economisch productief worden.”

